

Darwinismus

ja meie aja
rahwaliikumine.

Dr. phil. E. Dennerdt.

Darwinismus

ja meie aja rahwaliikumine.

Smardel
1972

Professori Kirjastus
Tallinn

Darwinismus

ja meie aja

rahwaliikumine.

Dr. phil. E. Dennerdt.

Tõlkinud J. Wirk.

Smardovskii
1932

Tallinnas.

G. Rosenberg'i kirjastus.

1908.

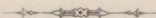

8.42903920

Trükitud J. Felsbergi ja A. Tetermanni
trükikojas Tallinnas, Pikal uul. № 36.

Wäljaandja eessõna.

Wiiimasel paari aasta jooksul on meil Eestis nii mõnigi teadusline raamat ilmunud. See on rõõmustaw nähtus, olgugi et nimetatud raamatukesed enamaste tõlked on. Ka sarnaste raamatute lugejate arw on kaswanud. See tunnistab, et meie üleüldisest rahwaste edenemise käigust osa wõtame ja kui meie tõeste kultuurarahwa kõrgusel tahame seista, siis on meil tarwilik loodusteaduse, majanduse ja ühiselu küsimustega tuttawaks saada. Alamale rahwale on selle juures raamatud peaaegu ainsamaks abinõuks, kust nad omale teaduse elustawat jõudu ammutada wõiwad. — Ainult üks kurwastaw nähtus paistab selle juures silma: siiamaani ilmunud raamatud on ühekülgsed, enamaste materialistide ja ateistide esitajate tööd — meie nimetame Häckel'i, Büchner'i, Dodel'i, Carneri't — mis asju mitte erapooletul walgusel ei haruta. Sellepärast tuleb karta, et meie rahwas liig ühekülgseks jääb; kuna tal teistsuguse sihiga raamatud puuduwad, peab ta seda tõena wastu wõtma, mis tal tõe all pakutakse, sest et ta kahte õpetust mitte kõrwu seada ja wõrrelda ei wõi, et siis sealt tõsist tuuma enesele omandada. Et selles asjas parandust tuua, on see raamatuke Eestikeelde toimetatud. Ta tahab asjalikult darwinismust, wabameelsust ja sotsialdemokratijat arwustada ja näidata, et nad mitte nii kindlal alusel ei seisa, kui seda igapäew karjutakse. Toogu see raamatuke paljuid tõele ligemale, ajagu ta järelemõtlemisele ja kaalumisele. . . See on wäljaandja soow.

Eeskõne.

Eelolewa kirjatöö olen ma sel mõttel kirjutanud, et laiema ringkonnad seda küsimust, mida ma siin raamatukeses erapooletumal walgusel harutan, terawamalt uurima hakkasiwad. Awagu ta nendele silmad, kelledel seni mingit aimdust ei olnud, missugune rikkuw kihwt, arwatawaste teaduslikust küljest, meie rahwaelusse hiilib. Peaks see minule korda minema, neid kes seks kutsutud, selle kihwti wastu wõitlusesse äratada! See on tungiwalt tarwilik, et meie ülesärkame. Uuritagu ainult pealiskaudseltki sotsialistlist kirjandust, siis wõib kohe selle üle hirmu tundma hakata, mis darwinism temas ja nendes rahwakihtides, kellede poole ta pöörab, korda saadab.

Ma olen kaugel sellest mõttest, darwinismust terwelt põgusunnituseks ehk sellesarnaseks pidama. Põhjaliku, õiglase uurimise tõttu olen ma selle juurde tulnud, et Darwini õpetus maha tuleb jätta, aga elawate olewuste edenemise mõttest ometi kinni pidada. Darwini õpetuse üle otsustan mina, et ta wägewalt mõtlemisele äratab ja selle tõttu looduseeaduse peale wiljakalt mõjunud on. Kuid see kõik ei keela mitte, et ta ka palju segadust on sünnitanud, iseäranis siis, kui ta selgitamata peades, wabaltmõtlejate ja materialistliste unistajate keskel enesele pesa leidis, nagu meie seda kõrtsipingilt kuni ülikoolitoolini praegu weel näha wõime.

Õiglased ja otsekohesed uurijad, kes tõesti darwinistliste põhjasmõtete (wõistluse eluolemise eest ja loomuliku suguwaliku) poole hoiawad, annawad praegu temale ainult heuristilise maksime tähenduse (s. t. põhjasmõtte tähenduse, mille abil teaduses uut ülesleida wõib).

Mõjuwalt tahan ma weel kord darwinismuse ja edenemise õpetuse ühesarnaseks pidamise wastu protesteerida. Peaks arwatama, et mehed nagu Häckel ja Dodel seda lahkuminekut tundwad, ja nad tunnewad seda ka üsna kindlaste. „Aga,“ ütleb Dodel, „sagedaste on päris tulus, ennast ruma-

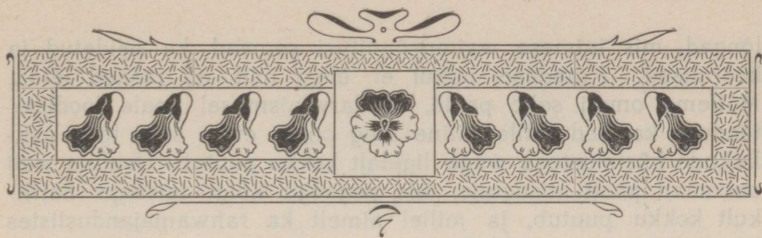
lamaks wälja paista lasta, kui tõeste oldakse.“ Selle oma põhjusmõtte järele käib see mees tuntawa järjekindlusega. Häckel katsub darwinistlaste wastast Hamann'i selle läbi surnuks lüüa, et ta temale seda ette heidab, nagu oleks ta enne waimustatud „edenemise õpetuse“ poolehoidja olnud. See on muidugi suurele hulgale meelitaw, aga õieti on see Häckeli poolt uus wõltsimine, sest Hamann on edenemiseõpetuse, muidugi mitte Darwini poolehoidja. Niisama seletab Dodel, et edenemiseõpetus minu natukese pärast ilmast mitte ära ei kao. Ka see on nii jäme pettus, sest mina olen awalikult ja selgelt Dodelile seletanud, et ma edenemiseõpetuse poolehoidja olen ja eelolew kirjatöö kinnitab seda ka lugejale. Aga sarnasel wiisil toimetatakse! Selle üle waigitakse lihtsalt, et peale Darwini ka weel teisi edenemiseõpetusi olemas on. Aga miks? — noh, et nad mitte ateistlikud ja materialistlikud ei ole; sest sel juhtumisel ei ole nendel mingit otstarbet. Aga tõde on ometi kõige kallim!

Sotsialistlikud kirjanikud ei mõtle muidugi mitte teisiti, sest Häckel ja Dodel on nendel A. ja O. Nendel ei olegi muud kui ainult darwinismus ja kui keegi selle wastane on, siis olla temal keskajaline seisukoht. Sarnase wõitluse otstarbe on samasugune kui Häckeli ja Dodeli juures.

Selle kirjatöö läbi tahaksin ma uueste selle peale näidata, et darwinismus ja edenemise õpetus mitte ühetähenduslikud mõisted ei ole. Darwinismus ei ole mitte üleüldine edenemiseõpetus, waid üks edenemiseõpetus, pealegi üsna paha; on palju paremaid olemas.

Dr. phil. **E. Dennerdt.**

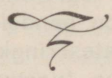
Praeguse rahutu aja tugewatest tõukejõududest võime kahte nimetada, mis sarnasel viisil, nagu seda muidu arwa inimese mõtete juures leida, suurepäralise liikumise elule on kutsunud. Selle liikumise mõju ei ulata mitte ainult oma eripiirkonda, waid ka teistesse tegewuse waldadesse. Need kaks tõukejõudu on darwinismus ja sotsialdemokratia. Oma wälises edenemises on nendel esmalt see ühine tundemärk, et neid mõõduandwates ringkondades alguses wähe tähele pandi, kuni nad, ikka tugewamaks minnes, wastastele hirmutawaks jõuaks kaswasiwad. Darwinismuse kaswamine oli wõrdlemisi kiire, nagu see selle asja loomu kohane; tema kulminatsioonipunktile järgnes allaminek, nagu seda harilikult oodata wõis. Selle hüpoteese ühekülgsest üleswõetud tendents jäeti enam ehk wähem maha, kuna selsamal ajal temast õiged mõtted wälja kooriti, mida küpselt läbimõeldud inimese tööks pidada tuleb. Sotsialdemokratia näib praegu oma kõrgema tipuni tõusnud olema; igatahes on tema tähtsus selwiisil kaswanud, et wastaste laagris kõrgemeelne hoolimatus maha on jäetud ja tema õige mõtte ning sisu äratundmiseks samusi on astunud.

Kuid see, mis praegu öeldud, tähendab ainult nende kahe tõukejõu wälispidist arenemise sarnasust. On ju ka nende tegewuse wäli mitmepoolne: esimeses looduseteadus, teises rahwamajandus. Esiotsa wõiks seda wastikuks arwata, kui neid mõlemaid ühte kõita ning sidet darwinismuse ja praeguse aja rahwaliikumise wahel otsida. Aga sagedaste on need

lõngad, mis inimese waimusünnitusi seuwad, ka peidetud ja keerulised. Praegusel puhul ei olegi nad nii rasked leida. Mõtleme ometi selle peale, et darwinismusel peale looduse- teaduse ka loodusefilosofiline külg on, ja et ta selle tõttu usu- likkude küsimustega väga ligidalt kokku puutub. Usuline wäli on omalt poolt niisugune, mis peaaegu kõigi teistega harili- kult kokku puutub, ja millel nimelt ka rahwamajanduslistes küsimustes oma môju on.

Kui meie ka esmalt nende kahe meie aja wõimude üht- sust ainult aimata wõime, siiski näitab terawam uurimine warsti ära, kui ligidalt nad üksteisega ühenduses seisawad. Selle raamatukese otstarbeks olgu, pilti darwinismuse jäljen- dist praeguse aja rahwa liikumise, s. t. sotsialdemokratia peale kujutada.

Sotsialdemokratia ja darwinismuse wahekord on lühidalt ütelda kolmesugune: Esmalt on darwinismus sotsialdemokra- tiaie sõjariistaks ristiusu wastu, teiseks sotsialistlise eetika aluspõhjaks ja kolmandaks peab ta selle majanduse politikat toetama.

I. Darwinismus sõjariistana ristiusu wastu.

Sel tähendusel seisab meie waatekohalt arwamine aluseks, et sotsialdemokratia ristiusu waenlane on. Kas on see arwamine õige? Igatahes on sotsialdemokratia keskel tähtsusefa wool, mis vähemalt mõndagi ristiusukülge kinni tahab pidada. Meie wõiksimme Blumhardt'i nime nimetada.

See arwamine on laialt maad wõtnud, et sotsialdemokratia juba oma iseloomu poolest ristiusu wastane on. Ta põhjendab selle peal, et praegugi weel laiemates rahwakihtides sotsialistlise õpetuse kohta eksimõtted walitsewad. Kui sotsialdemokratiale mõjuwalt wastu panna tahetakse, siis on tarwis vähemalt tema põhjusemõtete üle selgusele jõuda.

Kahjatsedes peame tunnistama: enamale jaule haritlastele ei ole sotsialdemokratia ikkagi weel muud midagi, kui toores lõhkuja- ehk kukutamise-erakond, mille otstarbe omanduse ärahawitamises seisab, et siin rikaste raha ja wara waestele ja laisklejatele ära jagada. Kes sellesarnase sotsialdemokratia wastu sõdib, on wahwa rüütli Don Quixote sarnane, kes tuuleweskide peale tormi jookseb. — Meie tahame õiglasel olla! Selles ei peitu mitte sotsialdemokratia päris tuum; olgugi, et sotsialdemokratial kaaswendasi on, kes seda usuwad ja sellepärast ka walimisel temale häälesi annawad. Sotsialdemokratia põhjusemõte on ennemine järgmine: Praeguses ühiskonnas walitseb erakapital, selle tagajärjeks on nähtused, mis käesolewat aega nii kurwaks teewad, sellepärast tuleb erakapitali asemele ühiskonnakapital seada. Kõik töö, millega warandust wõib sünnitada, olgu rahwatöö; riik üksi olgu ainuke suur tööandja. Kõik töösaadused tulewad töölistele ära jagada; jagamine sündigu ainult iga töölise tööwiljakuse järele. — Tõeste, kudagi ei ole ära näha, et sarnane

põhjusmõte ristiuse ja tema põhjusõpetuse wastu wõiks käia. Igatahes tekitaks ta praeguse moodsa ühiskonna ümbermuutmist. Praegune kredit-, laenu-, üüri- ja rendiasjandus kaoksiwad ära ning kauplus, turg ja raha oleksiwad ära ununenud mõisted. Börse, suured kuulutused ajalehtedes ja toredad waateaknad kauplustes oleksiwad kadunud. — Kuid tõeste, ei saa milgi kombel kõigest sellest aru, mis ülemal nimetatud, kuda see kristlikule põhjusmõttele kudagi wastu wõiks käia. Sarnane olukord on ometi arusaadaw ja kannaks, kui ta elule tõuseks, eneses kindlat kristlikku iseloomu. Piiblis ei leia meie mitte ühtegi sõna, mille järele erakapital Jumalast sisse seatud oleks. Kõigi ümbermuutuste peale waatamata peame ütleva, et sotsialdemokratia õpetus kõiki neid mõisteid mitte täielikult ära ei kautaks, nagu seda tawalikult arwatakse. Nii näit. jääb igaühele waba walik omale tarwidusi wälja otsida, eraomandust koguda ja sigitada, niikaugele kui see mitte walmistuseabinõude, waid elu tarwiduste kohta maksab. Ka perekondlik elu ning abielu, heategewus, seltsielu, mitmekesiste sihtidega ühisused ei tarwitse sugugi sotsialdemokratia põhjusmõtte ja tema walitsuse all otsa saada, olgugi, nagu arwata wõib, et nad märksa kahaneda wõiwad. Sotsialdemokratline Erfurdi erakonna-päew tunnistab usu (religioni) era-asjaks, ja sellest wõib, kõrwalised sihid maha arwatud, järeldada, et sotsialdemokratia, niisama nagu wabameelsuski, põhjusmõttelikult ristiuse kõrwale heita ei pruugi.

Sellegipärast on kahtlemata tõsi, et sotsialdemokratia ristiuse wastane wõim on ja otse selle tõttu peame tema wastu sõdima, sest see on tema kõige kardetawam külg. Et ta ristiuse wastane on, selle üle ei pruugi sugugi kahelda. Et sellele tõendust tuua, on waja ainult korraks mõne sotsialdemokratlise raamatukirjastuse nimekirja ehk sotsialdemokratlise ajalehe weergudesse pilku heita; see kubiseb usu kallale kippumisest, pilkest ja teotusest kõige selle üle, mis tõsisel kristlasel püha on. Needsamad mehed, kes usu, nagu nüüd ära näha, diplomatilise tarkusega era-asjaks tunnistasiwad, saherdawad alati oma seltsimeeste keskel selle „era-asjaga“, kuna nad kõige wäewõimuga ristiuse rahwa südamest wälja kiskuda püüawad. Selle wastu ei wõi isegi Th. von Wächter ja Blumhardt waielda. Nendel enestel wõib ju tõsine usulik tunne olla, aga nad ei wõi mitte ära salata, et sotsialdemokratia muidu täielikult usu wastane on.

Küsime nüüd, mille peale põhjened niisugune waenuline olek ristiuse wastu? Nagu ülemal öeldud, ei leia meie teda

mitte sotsialistlikes põhjusemõttes. Selle põhjused on mitmekesised. Kõige ligem oleks järgmine: sotsialdemokratia tarvitab oma ideede läbiwiimiseks rahwast, kes kõigesugusest usust lahti on ja mitte ühegi asjaga rahul ei ole. Ta teab, et kristlik rahwas ka rasketel majanduslistel tingimistel kannatlikult ja rahulikult elada suudab, sest usk oma seestpidise rahuga, mida maailm anda, ega ka wõtta ei wõi, on tugewaks kindluseks kõigile ümberkukutamise püüetele. Kristlik rahwas teab, et kõik ülemus Jumalast seatud on, ja sellest waatekohast wäljainnes wõib ta ka paha ülemust sallida, niikaugele kui see teda mitte ta usulikus südametunnistusewabaduses ei takista. Kõik need tõeasjad teewad ristiusku ümberkukutamise püüetele kõige kardetawamaks waenlaseks. Seda teadwad sotsialdemokratia juhid wäga hästi ja sellepärast ongi nad ristiusule wastased.

Teine waenulik põhjus ristiusu wastu on niisama tähtis, kuid ta ei peitu mitte sotsialdemokratias eneses. Kes ristiusule waenuliste wõimude ajalugu tunneb, teab wäga hästi, et enne sotsialdemokratiat „wabameelne kodanikuseisus“ tema eestwõttele oli. Nõndanimetatud materialismus, mis Saksa maal enne Darwini õitses, oli juba tol ajal meie wanaste usuliku rahwa hinge põhjalikult ära kihwtitanud. Prantsuse „selgitamise“ ajast saadik on ta järelejätmata mõllanud ja töötanud, et usulikku tunnet maha tallata, ilma aimamata, et ta sel teel wana seltskonna elu aluskiwi ära purustab. Need wabameelse ilmawaate woolu juhid edendasiwad kahepoolset osa ja see oli kõige hädaohtlikum. Oli niisuguseid mehi olemas, kes ristiusu wastu küll sõna ja teoga sõdisiwad, rahwa wastu aga ometi ütlesiwad: „Meie kõrgemast seisusest, selgitatud waimuga inimesed teame küllalt tõtt, aga rahwas ei suuda seda tõtt mitte ära kanda, sellele peame ta ristiusu alale jätma, temale on wana imedeusk hea küllalt.“ Sedasama ütles ka Voltaire, kuna ta piibli „preestrilikuks pettusewõrguks“ ja „rumala rahwa ohelikuks“ nimetas. Temal oli palju järelkäijaid.

Selles peitub siiski kaks asja, mis usu kasuks räägiwad: esmalt, uskmatuse ei täida oma otstarbet mitte igapäewases elus; teiseks, et usk eluraskused ja hädad ärawõidab. Meie oleme sarnase otsekohe tunnistuse eest tänulikud; meie peame siiski järele mõtlema, missugust mõju need waated awaldawad! Üsna loomulikult wõib mõni wilets, elu wõitlusest tüdinenud inimene ütelda: „Nii on see elu! Nead seal ülewal elawad ise toredaste ja rõõmsaste, meid aga trööstiwad nad õnnepõlwega taewas.“ Kui meie käsi siin pahaste käib,

ütlewad nemad: „Oodake aga, taewas käib teie käsi palju paremine!“ Selle juures teadwad need ülewal wäga hästi, nagu nad ise ütlewad, et ühtegi taewast ega teist-elu ei ole. Kõige pahem on aga see, et sarnaste ristiusust äralangenud inimeste waated lihtsalt ka kristlikkude ringkondade kohta makswaks arwatakse. Nii ei nähta kristlases loomulikult midagi muud, kui suurt omakasupüüdjat ja silmakirjateendrit. Max Nordau'ga on praeguse aja kulturainimese usulik wale ülesleitud ja suure wihaga wälja kuulutatud: „Ükski haritud inimene ei usu enam Jumala ja tema kombelise ilmakorrasse. Ometi on meie terve kulturaelu kristlikkude sisseseadetega läbi põimitud; preestrise seatakse ametisse, kirikuid ehitatakse, minnakse kirikusse, ristitatakse ja leeritatakse lapsi — see on nagu mõni nõia temp, igal pool on argtust, silmakirjalist wagadust ja waimuahtrust leida, mis algaja kultura wormidest lahkuda ei suuda — terve meie praegune kultura on põhjani walega üle külwatud.“

Ei, kaks korda ei! Nii ei ole asi mitte! See on kõige suurem ja nurjatum wale, ristiusu-wastaste wale, kes — waatamata sellepeale, et meie ajal mitu miljoni õiglasi ja kohtlasi ristiiinimesi on, kes Jumala ja Tema rahu järele igatsewad — tõendada tahawad: keegi ei usu nõndanimetatud kristlikka tõeasju, iga haritlane teab, et Jumal, surematuus, patt jne. sarnased mõisted on, millel ammugi kindel põhi alt on wõetud.

See suur wale haritlaste uskmatusest juurdub nende uskmata professoride ja wabameelsete õpetlaste kõrgemeelsetes kõnedes, kes kuulutawad: „Ristiusu tõepõhi on küll juba ümberlõkatud, aga alamatele rahwakihtidele on ta hea weel küllalt.“

Kas wõib siis imestada, et nõndanimetatud „alamad kihid“ niisuguse autu õpetuse tõttu wiha ja põlgtust usu wastu kannawad.

Ülemal ettetoodud põhjustele, mis sotsialdemokratia usu-wastasesse olekusse puutuwad, peame weel ühe, mitte vähem tähtsa, juurde lisama: Tema juhid on usuga oma lõpuarwe ära õiendanud. Sagedaste wõisiwad ju ka wastikud elutingimised neid sarnase pimedada ilmawaate poole ajanud olla ja seda kergemine wõis see oma juuri ajada, et neil juba kodu, lapsepõlwest saadik, kindlat usulikku- ja kombelikku alust pole olnud, mis sarnaseid tormisi ära kannatab. Tuleb aga ka ette, et need koguni juudid on, kes sotsialdemokratia juhatajate osa edendawad. Lühidalt, nad on ikkagi niisugused inimesed, kellel arusaamine ristiusu elutõsidustest puudub; et sarna-

sel olukorral juhtijad isikud terwele erakonnale oma mõju peale rõhuwad, ei ole sugugi imestada.

Kõigist nendest põhjustest selgub, miks sotsialdemokratia, olgugi et tema põhjused seda ei nõua, usuwastane on ja hea meelega kõiki kätte haarab, mida ta kui sõjariista risti-usu wastu tarwitada wõib. Materialismus ja selle täiendusena ka darwinismus pakuwad temale sarnaseid sõjariistu, mis talle ülimeelepäralsed peawad olema. Sellepärast hiilgawad sotsialistlikes raamatute nimekirjades wähemad ja suuremad kuulsused materialistlike kirjanduse põllult; neid soowitatakse meelitawate kuulutustega: Büchner, Darwin, Dodel, Häckel ja Renan on esimeses reas. Sellele lisaks leiame meie terwe hulga sotsialdemokratide eneste kirjatöösi, kes kõik selle poole püüawad, kuda aga darwinismuse abil risti-usuwastast ilma-waadet kaswatada.

Keelele kerkib nüüd tähtis küsimus, mil wiisil tarwitab sotsialdemokratia Darwini õpetust risti-usu wastu, ja kas tabab ta sellega tõeste kristlikku ilmawaadet? Et selles asjas selgeste ja sihikindlalt edasi minna, peame tarwiliseks risti-usu, aga ka darwinismuse õpetusi surutult arusaadawatesse lausetesse kokku wõtta ja üksteisele kõrwu seada. Juurde pean lisama, et darwinismuse õpelausetele tõeste materjalist-lisi täiendusi tarwis läheb, et sel teel omale tõendust otsida. Need õpetused on järgmised:

Kristliku ilmawaate õpetused.

1. Maailm on ajalikult pii-ratud, teda on üks igawene Jumal loonud.

2. Mil teel ja wiisil Jumal maailma lõi, ei ole meile mitte ilmutatud, ei ole sellest ka suurt lugu. Kristlik ilmawaade jä-ttab selles asjas uurimisele wa-ba tee.

3. Jumal lõi inimese loodu-se krooniks, kuna ta mullasele ainele oma waimu andis ja te-

Darwinistlike ilmawaate õpetused.

1. Maailm on igawene ja ei ole iialgi alanud, ei ole aga ka mitte loodud. Jumalat ei ole mitte olemas.

2. Maailmas on kõik iseene-sest, algidust wälja arenenud; elawad olewused on iseene-sest surnud, mitte-organili-sest ainest, kõrgemad olewu-sed iseenesest alamatest wõistluses eluolemise eest ja loomuliku suguwaliku läbi tek-kinud.

3. Inimene on kõige kõr-gemale edenenu-d ime-taja elajas, kes alamatest

Kristliku ilmawaate õpetused.

male kombeliku wabaduse annetas.

4. Jumal juhib ja walitseb seda maailma tema poolt antud muutmata looduse seaduste järele. Selle maailma käik ei ole sellepärast mitte pime, ta on sihikindel ja on kõige otsarbekohalisemalt kogu maailma ja tema aine alal- ja korralhoidmise poole juhitud. Looduse seadused jooksewad nagu lõngad Jumala, seaduseandja käest välja. Looduse seadustest kõrwalekaldumine Jumala selle looja ja walitseja tahtmist mööda on arusaadaw ja ka wõimalik.

5. Inimene tarwitas ja tarwitab weel praegu oma wabadust kurjaste. Ta on patu läbi Jumala wastaseks saanud ja on muu loodusega ühesugune, nii et ta selle põhjusseaduse järele peab käima ja surma läbi lõpema.

6. Inimesesoo ajolooline edenemine näitab igawest kõikumist õnne ja õnnetuse, rahu ja rahutuse, kombeliste kõrguste ja madaluste wahel; sedasama teed käib iga üksik inimene. See on jumalawastase oleku järeldus, mille põhjus patu sees seisab; siiski peitub inimeses

Darwinistlise ilmawaate õpetused.

elajatest, nagu wiimased iseenesest, aegamööda välja on wõrsunud, see maksab ka tema waimliste jõudude kohta. Selle järele ei wõi inimesel, niisama nagu mõnel loomal, kombelikkude wabadust olla.

4. Kõik sünnib maailmas juhusliste igaweste muutmata looduse seaduste läbi. Sellest kõrwale kaldumine ei ole mõeldaw ega wõimalik. Jõud ja ollus on häwitamata, nad ei ole mitte loodud. Nende kogu ehk summa seisab alati ühesarnane.

5. Inimene käib ainult juhusliste looduseseaduste järele, pattu ei ole olemas.

6—8. Et pattu mitte olemas ei ole, siis ei wõi see ka oma mõju inimese ja inimesesoo edenemise peale awaldada, lepituse- ja äralunastamise-tarwidus on niisama wähe olemas ja seda ei ole tarwiski.

Kristliku ilmawaate õpetused.

Jumalik idu, mis selle wastu sõdib.

7. Ikka jälle uueste on ära nähtud, et inimene wõitluses patu wastu liiga nõrk on, ta ei jõua pattu ära wõita.

8. Siis läkitas Jumal inimesesoo ärapeastmiseks oma poja, et ta inimesena inimestele Jumala kuju selgeste ja puhtaste näitaks ja et tema oma surmaga langenud inimesesoo patu ära lepitaks.

9. Inimesele on wõimalus antud, küll mitte pattu enesest ära raputada, aga siiski usu läbi Kristuse ohwri surma sisse enesele äralepitamist Jumalaga kindlustada.

10. Seesugune äralepitamine Jumalaga leiab omale lõpu teises elus pärast surma.

Sellest wõrdlusest selgub, et nende mõlemate ilmawaadete mitmekesisused õiete kahe aluspunkti juurde tagasi wiiwad, esiteks nimelt Jumala idee ehk mõtte ja teiseks inimese-loomu poole, kuid ka wiimasel punktil näib Jumala ideega midagi ühist olema. Kõik põhjeneb selle peal, kas waba, isikliku Looja olemasolemist tunnistatakse wõi mitte. Sellest waatekohast pole darwinistline-materialistline loodusest arusaamine mitte ainult ristiisu-wastane, waid üleüldse usuwastane. Tuletame meelde, et meie siin mitte seletada ei taha, kui kaugele darwinism oma materialistlike arwamistega ja järeldustega kristliku usu sügawamaid elutõidusi, nagu küsimus Kristuse isiku, ärapeastmise ja pühitsuse üle, riiwab; nende küsimustega ei tee darwinism mingit tegemist. Siin on ainult kõne looduseteaduse ja usu waheliste küsimuste üle, neid leiame meie loomiseloos ja küsimuses inimesesoo alguse ja eluolemise üle.

Kui mina weidi neid mõlemaid küsimusi harutada tahan, siis wõib see muidugi, aine laialise piirkonna tõttu, ainult lühidates joontes sündida. Iseenesest mõista, ei luba ruum neid küsimusi põhjalikult, nagu see tarwilik, läbi harutada.

Darwinistlise ilmawaate õpetused.

9. Kristus ei olnud mitte „Jumala poeg“, waid inimene nagu meiegi ja abieluta naise Maria poeg, unistaja ja omal wiisil sotsialist.

10. Ühte „teist elu“ ei ole olemas, surm kautab inimese elu lõpulikult.

Kõige esmalt aga on tarwis, usuliku, niisama ka looduse-teadusliku äratundmise olukorda kõne alla võtta, sest et wiimse peal terwe materialistline-darwinistline ilmawaade, mis kõike kätega katsutawaks arwab, põhjened.

Dr. Donai, sotsialdemokratline kirjanik, ütleb oma „Teaduse aabitsas mõtlejatele“: „Midagi ei ole tõsi, kui ainult see, mis kellegile tema meelte äratundmise waral tõendada wõidakse wõi mis juba kord tõendatud lausete peal põhjened.“ Ons tõeste meie äratundmisega lugu nõnda? Järjekult awaldab wäline maailm meie meelteorganide peale oma jäljendisi, mis meie äratundmisele üheks aluseks on, teiseks aga kui meie neid jäljendisi wälja töötada ja korraldada tahame, on meile seks tunnete tegewust tarwis. Wastuwaidlemata tõde on, et meie meeled mitte päris täielikud ja eksimatad ei ole, waid et nad mitmesuguste puuduste ja takistuste all kannatawad. Wäline maailm on meie silmas ainult nii kaugele olemas, kui palju meie meelteorganid temast erutatakse. Sarnaseid erutusid aga on ka olemas, mis meie organide peale mitte wastumõju (reaktsion) ei awalda; sellest järgneb, et wälises maailmas palju asju ette wõib tulla, mis meie teades mitte olemas ei ole. Nii oli näit. enne mikroskopi leidmist weetilga maailm tundmata. Tol ajal oli palju elawaid olewusi, keda inimene weel mitte ei tunnud. Missugune rumalus oleks see, kui kinnitada tahetaks, need loomad ei olla tol ajal weel mitte olnud, sest et inimene nende eluolu oma meelte waral weel mitte tõendanud ei olnud. Sarnane oleks Donai ütelse loogiline järeldus. Meie äratundmine ulatab ainult teatawa piirini, mis iseenesest mõista alaliselt laieneda wõib, sest et meie oma organidele kõiksugu füsikalisi abinõusi abiks wõtame; aga äratundmise piiri päris ära kautada, ei saa iialgi wõimalik olema. Sellepärast on meie tunnete tegewus, meie mõtlemise suude alati piiratud ja jääbki niisuguseks; selles peitub teine äratundmise piir, ja see on sarnane, millest meie üle ei pease, olgu siis, kui inimese loomus muutub.

Sellest kaalumisest järgneb, et meie looduseteadline äratundmine ka edaspidi ikka piiratud on, tema edu on ainult nendes waldades wõimalik, kus meeleline arusaamine täieneb; üleüldse jääb äratundmine alati aukliseks; Meie teadus on puudulik, poolik ja jääbki selleks.

Usuline tarwidus püüab seda aset täita, kus mõtlemise piiratud worm meie äratundmise aukliseks jätab, nii et mõlemad, loodusedeadline ja usuline äratundmine, wiimast nimetame meie usuks, järjekult üksteist täiendama peaks. Wastolu usu ja teaduse wahel on wõimata. Usuline tunne

seab oma äratundmise aluseks imede ilmutamist. Kuda imed wõimalikud on, selle üle räägime pärast. Igatahes selgub meile juba sellest, mis öeldud, et loomulik äratundmine ja ilmutamine põhjusemõtelikult üksteist kõrwale ei suru. Keegi wõib küll mõne ilmutamise juures kahelda, aga seda meele- tuks pidada, see on niisama mõteta, kui inimese mõtlemise- wõimet lõpemataks, piiritaks pidada. Kui wiimane arwamine tõsi oleks, peaksime meie kõik asju juba alguses teadnud olema.

Olgu nüüd seega lugu kuida tahes! Kuid wõtame sotsi- aldemokraadi Donai lause korraks omaks, pealegi, et terve kari materialistlisi looduseteadlasi sedasama tunnistawad. Peame õigeks, et ainult seda tõeks pidada wõib, millest meie oma meelte waral arusaada wõime; teiste sõnadega, mis meie mee- leliselt ära tunneme! Ja katsume selle lause waral mõlemaid wõrdluseks üksteisele kõrwu seatud põhjusemõtetusi läbi.

1. Kristlik usu lause: Maailm on ajalikultpiira- tud ja teda on üks igawene Jumal loonud.

Oma meelte waral leiame meie igapäew, et ilmalikkude asjade üleüldine aluspõhi, mida meie aineks nimetame, küll oma kogusummas ehk terwikus ühesuguseks jääb; aga teistel juhtumistel on ometi kõik, mida meie oma meeltega ära tun- neme, ajutine, igalpool näeme meie tekkimist ja kadumist. Sellest järeldame, et maailm oma täiuses s. o. aines ehk olluses ajutine peab olema; meie tunnistame, et meie seda mitte kindla, absoluutlise tõenduselausena üles ei sea, aga kinnitada wõime ometigi, et ükski elunähtus selle wastu ei käi. Edasi, meie leiame alati, et igal ilmuwusel oma tarwilik põhjus on. Selle tõttu peab ka maailmal sarnane põhjus olema, see põhjus peitub aga väljaspool maailma. Kui meie masinat waatleme, siis lei- ame, et tema liikumise põhjus ühes kõrgemas mõjus peitub, mis temast väljaspool; ja see ongi, mis masinat juhib. Niisama peab maailma algpõhjus väljaspool teda olema ja maailma juhtima. Meie nimetame seda Jumalaks ja arwame temale kõigekõrge- maid omadusi olewat, mida ühel kõrgemal olewusel meie tea- des olema peab ja mis muidugi, päris täielikud peawad olema. Jumala mõttewõime on järjelikult igawene, ka tema ise on igawene. — Siin ütleme meie jälle ära, et nendel tõenduslau- setel mitte absoluutlist maksrust ei ole, aga kinnitada wõime ometi, et ükski elunähtus selle wastu ei käi.

Waatame järele, mis ütleb sellekohta materialismuse esi- mene lause:

Materialismuse lause: Maailm on igawene ja ta ei ole iialgi alanud, ei ole ka mitte loodud. Ju- malat ei ole olemas.

Sellest, mis ülemaal öeldud, selgub, et see suur wale on, kui materialistid ettepanewad, ainult seda uskuda, mis elunähtustest saadud tarkuse peal põhjeneb, ja selle tõttu kohe ütelda: „Maailm on igawene!“ — Kuid elunähtuste waral saadud teadus ei näita meile sugugi, et mingi asi, mis ainet esitab, igawene oleks, sellewastu näeme meie alatasa tekkimist ja kadumist. Materialistile on muidugi see heaks kindluseks, kui ta aine harilikul wiisil igaweseks aga tema ilmuwusewormisid siiski lõpuliseks seletab. Elunähtuste peale põhjenewaid tõeasju ei wõi ta sellele tõenduseks tuua. Kui üteldakse, et ainel iialgi algust ei ole olnud, siis eksitakse sellega tingimata õige põhjusemõte wastu, et igal ilmlikul ilmuwusel oma tarwiline põhjus olema peab.

Mis ütleksiwad inimesed sellele mehele, kes ühte põlist wana puud nähes, kinnitada tahaks, et see igawene on ja et tal iialgi algust ei ole olnud, sest et ükski elus inimene seda näinud ei ole? Igaüks naeraks teda kui narri wälja. Wana-dus ei puutu tõeste mitte asjasse. Kuigi mõni asi, näit. aine, palju wanem on kui nimetatud puu, siis ei ole seega tema igawikkus kaugeltgi weel mitte tõeks tehtub. Kui materialist seletab, et maailm igawene on, siis on ta täieste selle narri sarnane, kes puud igaweseks peab, sest et tema selle tekki-misel mitte juures ei olnud.

Kuid ma nõuan, et minust siin õiete arusaadakse! Üle-mal seiswa seletuse all ei taha ma weel ütelda, et maailma loomine looduste aduslikust küljest ümberlökkamata tõena tõendatud oleks. Ma tean wäga hästi, et meie siin oma puudulise mõtlemisewõimega ab-solutilist teadust omandada ei suuda. Aga see on ometi kindel, et kristlikule ilmawaatele tegelikud elunähtused wastu ei käigi, materialistilisele — aga mitmes tükis. Et maailm loomist ühe Looja läbi togmaks, usualuseks pidada wõib, olgu see nõnda, siis on lugu maailma igawikkusega ka niisama. Kes seda salgab, petab iseennast.

2. Kristlik lause: Mil wiisil ehk teel Jumal maailma lõi, ei ole meile mitte ilmutatud; asi ei kannata selle all sugugi. Kristlik ilmawaade jätab selles asjas uurimisele waba tee.

Selles punktis, mis igatahes darwinismusele silmatorkaw on, tunnistame meie oma mitteteadmist awalikult üles. Et meie maailma loomisel mitte juures ei olnud, ei wõi meie otsekohese äratundmise waral midagi tõendada, meie nõnda-nimetatud teadus on selles punktis päris puudulik, usule tuleb siin õige koht anda. Waatame nüüd järele, kas usu-

line äratundmise hallikas, ilmutamine, meie usule mõned teatud näpunäited kätte juhatab. Nagu teada, leiame meie neid ilmutusi piiblist, mille esimesed lehed aruande loomise töö kohta sisaldavad. Seda Moosese aruannet võrreldakse nüüd Darwini õpetusega ja tema umbarwamistega. Mehed, nagu Häckel, Dodel, Büchner ja nende sotsialdemokratilised saba-rakud, Aveling, Wurm ja teised, tahavad seda õpetust, nõnda ütelda, surnuks kolkida.

Nende meeste tõendused põhjenewad alati selle peal, et nad Moosese teatele loodusteadlise kirjatöö tähenduse annawad. Sellest waatekohast wäljainnes, wõib ju muidugi kõike tõendada. Kuid ükski arusaaja kristlane ei pea seda waate kohta õigeks. Et need herrad sarnast arwustust mitmekordse protesti peale waatamata ikka jälle uueste kordawad, siis annab see tunnistust, et nad mitte otsekohesed ja õiguse armastajad ei ole. Meie näeme ühes professor Zöckleriga Moosese loomise aruandes tagasi waatajat prohwetiaandi nägemisesarnase kujutusega. Moosese aruanne ei tarwitse sugugi, et teda kudagi loodusteadlikult peaks tõendatama. Siiski on silmatorkaw, et ta oma peajoontes praegu walitsewate waadete-ga kokku sünnib. Aga mis ütleb Moosese aruanne loomise-loo kohta, nimelt küsimuse peale „kuda?“

Ja Jumal ütles: saagu walgus!

Ja Jumal ütles: saagu lautus!

Ja Jumal ütles: wesi kogugu!

Ja Jumal ütles: maast tärkagu noort rohtu üles!

Ja Jumal ütles: saagu walgused taewa lautusesse!

Ja Jumal ütles: wesi sigitagu suur hulk elawaid hingesid!

Ja Jumal ütles: tehkem inimest!

Sellel kohal tuleb kõige pealt tähele panna, et see Jumala loow sõna on, mis Moosese arwates maailma tekki-mist sünnitas. Ainult inimeste kohta ütleb Jumal: Tehkem inimest! ja toob seega edenemise käiku iseäralise tee. Kui meie seda sõna nii tähele paneme, kui loowat jõudu, mis Jumalast wälja woolab, siis ei ütle meile Moosose aruanne muud midagi, kui et terve ilmuwustemaailm Jumala tahtmisest wälja-kaswanud jõuwoolus on, s. t. samasugune, kui meie masinat waadeldes järeldame, et ta mõtleja inimesetahtmisest wälja-kaswanud jõuwoolus on.

Edasi, Moosese teatest ei paista sugugi loomise „kuda“ ehk „mil wiisil“ wälja, ta ei tee sellega tegemist, nii siis, tema järele on teataw elawate olewuste edenemine mõeldaw ja lubatud. Sellepärast ei anna meie koguniste nendele waadete-tele maad, nagu astuks pühakiri loodusteadlise uurimise taga-

järgedele wastu, wõi et ta meid oma loodusteadlises äratundmises kudagi takistaks. Et see nii olla, seda on meile materialismus ette luisanud. Need tõeasjad, mida Kopernikus, Kepler ja Newton leidsiwad, ei takistanud neid sugugi nende kristlikus usus; nad teadsiwad ära, et selle raskusepunkt loodusteaduse küsimuses puutumataks jääb. Ristiusk jäi ka pärast neid makswaks, nüüd aga leiawad Dodelid, Häckelid ja Bebelid, et need mehed ristiusu alussambad ära wapustanud olla. Tähelepanemisewäärt leidis! See, mida Moosese teadus meile kui alustõde pakub, on sellepoole kaalduw, et see Jumala loow jõud oli, mis selle maailma elule kutsus. Kui keegi tahab järele uurida, „kuda“ see sündis, tehku seda takistamata, tema uurimise järeldused ei tee selle suure tõele wiga. Kuid seda pangu ta tähele, et see üsna kardetaw wäli on, kus, nagu mitte kusagil mujal, eksitus maad wõib wõtta. Seda näeme kohe ära.

Kuda kõlab teine materialistline põhjusõpetus?

2. materialismuse lause: Maailmas on kõik ise enesest algidust wälja arenenud. Elawad olewused on iseensest surnud, mitteorganilisest aineest, kõrgemad on alamatest olewustest wõitluses eluolemise eest ja loomuliku suguwaliku läbi tekkinud.

See on tõeline nähtus, et kõik maailmas edeneb: ükski loom ei astu walmilt elusse, waid algab oma elu tähtsuseta algusest peale ja saab alles ajajooksul oma walmis kuju kätte. Ükski rahwas ei ole oma esimestes ülesastumistes kohe kõrge haridusega olnud, waid kõrgem kultura-aste on alati ja igal pool pikaldase edenemise lõpulüli, mis wäikestest algatustest tõusnud, ka iga kõrgema inimeseliku mõtte eel on terwerida alamaid käinud. Kuhu meie ka waatame, igalpool näeme edenemist, — aga — ja see ongi see olukord, mis herad materialistid heal meelel äraunustawad wõi päris meelelega salgawad: iga edenemine on sihiline, s. t. ta püüab kindlaste teatud sihi poole, ei kaldu pahemale ega paremale poole. See on elunähtuste peal põhjenuw tõeline lause, millelt keegi karwawäärtgi ära ei tohi wõtta. Pealegi on see niisugune lause, mis igaühe silmas alaliselt kinnitamist leiab: waata seda seemne tera — ta edeneb kõrwale kaldumata pirnipuuks, waata teist tera, päris esimese sarnane, tema edenemise eesmärk on õunapuu. Meie ees seisawad neli wäikest walget muna, kõikidel on peaaegu ühesugune kuju ja suurus, nii et õppimata inimene sugugi, asjatundja aga waewalt nende wahet ära wõiks tunda. Kui meie nende sisemist ehitust uurime, kaub

sõna tõsisest mõttes iga tuntaw wahe koguni ära! — Laseme nüüd munad wälja aududa, siis leiame et neljast ühesugusest munast neli täieste isesugust elajat wälja on kaswanud, ja pealegi weel täpipealse kindlusega, nagu elu näitab. Lühidalt: Edenemist wõime looduses igalpool tähele panna, aga ta on alati sihiline.

Seda tähele pannes ei ole meil maailma edenemise wastu üleüldiselt midagi ütelda, küll aga selle wastu, et see nõnda ütelda ise enesest sündinud on, selleks ei leia meie ühtegi tõendust elunähtustes, palju enam näeme meie, et edenemisel alati oma teatud algus on ja kuna ta üksikedenemise analogia kohaselt sihiline olema peab, on päris wõimata, et ta iseenesest sünnib, waid palju ennem peab ta teatawa juhtiwa mõtte järele käima. Tema tarwitab siis weel, nagu ehitataw maja ehitusemeistri juhatamist tarwitab, sõna abil juhatust wõi ühe kõrgema intelligentsi s. t. Jumala wäge. — Päris pimedat edenemist iseenesest, mis üsna juhusliselt enesele teatawa tee rajab, ei wõi materialismus milgil wiisil põhjendada, looduses ei ole ühtegi näitust selle tarwis. — Kas sai edenemine ühest „udutombust“ alguse? — Wõib olla, wõib olla ka mitte! Selle kohta puuduwad meil täieste elunähtuste peal põhjenewad tõendused, olgugi, et selle tõenduseks udublekkisi, -rõngaid jne. ette tuuakse, mida praegugi weel taewa lautuses nähtakse. Arwatakse, et nendest uued maailmad tekkiwat. Kuid see on ainult umbarwamine, nende eluolu üle ei olda sugugi weel selgusel. Ühe uue maailma tekkimist taewawõlwil ei ole weel tähele pandud, ja kuigi tähele pandud oleks, ei oleks sellega weel mitte tõendatud, et ka meie päikesesüsteem sel teel on arenenud. See asi nõuab päratu suurt usku; suurt usku tarwitab ka see wiis ja tee, kuida edenemine on sündinud, nagu seda Kant ja Laplace üles on seadnud. See kuulus teoria on praegusel aja peaaegu täieste kõrwale jäetud, sest et ta mõnedele tõeasjadele päris wastu käib, aga paremat ei ole weel mitte wõidud tema asemele seada. Pealegi, kuigi maakera udutombust wälja arenenud oleks, mispärast käib see siis arwamise wastu, et Jumal teda nõnda edeneda laskis, et see edenemine Jumala käsku mööda nõnda sündis.

Materialismus ütleb weel: elawad olewused on iseenesest surnud anorganilisest ainest tekkinud.

Miski asi ei löö tõele nõnda wastu nagu, kui sarnane arwamine, mis kergemeelsete poolt uskumist leiab. Niikaugele kui kellegi inimese elutarkus ulatab, niikaugele on kindlaks tehtud, et elawad olewused alati ja igalpool oma wane-

matelt elu saavad. Kui palju ka materialistid ei ole waewa näinud, et surnud ollusest elawat olewust walmistada, seni ei ole see weel mitte korda läinud. Kui nüüd keegi oma teadmist elunähtuste waral põhjendada tahab ja kinnitab, elawad olewused olla surnud ollusest tekkinud, siis on see suur wale. Ja üsna mõistatuslik on, et need inimesed wähemalt ära ei tunne, et see millegi teadus, waid palju ennemine usk on. Tõsised ja suured looduseuurijad ei ole siis ka ialgi meie teadmatust ja ulatamust selles küsimuses toonitamata jätnud, nad on näidanud, et wõimata on nõndanimetatud algsiginemist kudagi tõendada.

Jääme siia weidi peatama. Kui kristliku ilmawaate äratundmine, mis piibli ilmutamise peal põhjeneb, maailmaloomise „kuda,“ „mil wiisil,“ lahtiseks ja rahulikult looduseteaduse hooleks jätab, sest et ta teab, et tõde temale enesele kõige kasulik on, siis ei wõi keegi seda pahaks panna. Selle wastu oleme näinud, et materialismuse ettekujutus mitte täieste elunähtuste peal ei põhjene, waid et ta ennemine paljate umbarwamiste peale ehitada püüab, millel meie äratundmiseilmas analogiad puuduwad. Kuna kristlik ilmawaade selles punktis mingit kindlat usku ei nõua, seab materialismus kaks dogmat üles:

1. Maailm on iseenesest ja juhusliselt, ilma et tal mingisugust sihti wõieesmärki oleks, algidust wälja arenenud.

2. Esimesed elawad olewused on iseenesest juhusliselt surnud anorganilisest ainest tekkinud.

Kes neid dogmasid mitte ei usu, selle nimetab muidu nii kannatlik materialist „ebawaga sioniwaht“, „teadmata“, „kitsarinnaline“, „waletaja“, „usurüütel“ jne. Niisuguseid sõnu wõime meie Dodeli raamatust „Moses ja Darwin“ lugeda, (waata minu sellesama nimeline wastukiri 1897). Kõik need, kes oma „wankumata“ teadust selle mehe raamatust ammutanud on, hõiskawad ühelmeel ja küsiwad käsa pea peale kokku lüües: Kuda on sarnane rumalus weel 20. aastasajal wõimalik?“

Aga teine materialistiline lause sisaldab eneses weel tähtsa lisanduse, tähtis kõige esmalt selle tõttu, et ta siin Darwini õpetuse aset täidab: Kõrgemad olewused on iseenesest alamatest wõistluses eluolemise eest ja loomuliku suguwaliku läbi wõrsunud.

Edenemine, mis surnud, anorganilisest ollusest oma alguse saanud, olla lihtlabane limatombuke olnud, umbes nii-

sugune, nagu neid praegu meie wetes tuhandete wiisi ette tuleb. Nendest olla siis mitmesugused elawate olewuste kujud wälja arenenud, kes praegu meie maakera täidawad.

Kahtlemata on tõsi, et see tähtis lause meie otsekohesest äratundmisest kaugemal seisab, aga et edenemine ilmuwus on, mida meie, nagu öeldud, iga sammu peal iseäranis elawate olewuste juures näeme, siis on see üsna õige, kui meie analogia kaudu otsusele jõuame, et kogu elawad olewused edenemise teel on. Kuid igatahes ei ole sarnane analogia mitte päris otstarbekohane. Kui wäga oleks tarwilik, et meie ühe liigi otsekohesest muutewust teisse liiki tähele oleksime pannud. Senini ei ole see weel mitte sündinud. Ka siin on meie teadus jälle aukline ja meie peame sõna tõsisel mõttes usu peale rajama. Isegi siis, kui sel õpetusel kõiksuguste kõrwaliste asjaolude tõttu suur tõenäolsus oleks, kahtlusest wabat kindlust ei wõi ta nimetatud asjale iialgi anda ja kindlaks teaduseks, nagu materialistid seda nõuawad, ei wõi ta iialgi saada.

Kui meie õiglase südamega seda edenemise õpetuse kohta tunnistama peame — ja meie kordame: tõsised ja suured uurijad on seda alati teinud — siis maksab see otsus edendamise „kuda“ kohta weel suuremal määral.

Siin on wististe paras paik, mõni sõna suurte ja wäiksete teadlaste üle rääkida, ühtlasi aga ka tähendada, kui kaugele nende autoriteet ulatab. Meie küsimuse tähtsus on päewaselge. Ta harutab darwinismust ja edenemiseõpetust ja esimeses reas asju, mille üle õpetamata inimene mitte otsustada ei wõi, millede tõsidust ja mittetõsidust ta ise mitte konstateerida, ära määrata ei wõi; ta peab ennast tingimata nende loodusteadlaste tõearmastuse najale toetama, kes temale seda küsimust seletawad.

Seesuguse tõearmastusega on aga täbar lugu; paraku peame ütleva — asi on ilmsiks saanud, — et meie mitte kõikidele, kes ülikooliprofessoridena uurimise kõrgusel peaksiwad seisma, tingimata usaldust kinkida ei wõi.

Esimesed ja wäga sagedaste ka ainukesed usaldusemehed edenemiseõpetuse asjus on sotsialdemokratiliste kirjaniikude silmas peale Darwini weel Häckel, Dodel ja Büchner. Wiimane toetab ennast tubliste Häckeli najale ja on iseseiswalt waewalt midagi korda saatnud; ta on üks wanematest rahwale arusaadawatest materialismuse kaitsjatest, kes praegu aga juba kõrwale jäetud on. Darwini ausus ja tõearmastus on kahtlemata kõrge. Tema oli alandlik uurija, kes üsna sagedaste ise oma õpetuse puudulikkust ära tundis; ka ei

ole tema iialgi seda, mis ainult temale meeldis, tõeasjaks seadnud. Ta oli terane tähelepanija, sellest ei wõi aga veel mitte järeldada, et ta ka suur mõtteteadlane oli. Ristiusuwastast hoogsuhti ei leia meie tema juures kusagil.

Seda kurwem on lugu nimetatud kahe teise mehega, kes darwinismusest ilmawaate wälja on arendanud, ja kes sotsialdemokratia silmas ristiusule kallaletungimises ikka jälle esimeste autoriteetitena paistawad. Mõlemad mehed, nimelt professorid Häckel ja Dodel, kisuwad põnewa kõne abil oma kuulajad ja lugejad enesega kaasa. See ongi nende tugew külg. Ühes seega häwitawad nad oma waenlased hirwitamise ja teotusega ära, mis paljudele inimestele näib ka meeldima. Asjalikku ümberkäimist ei leia meie nende kahe wastase juures mitte. Waidlemises asuwad nad kohe isiku kallale ja teewad wastasest teaduseta, piiratud aruga inimese, kelle waated rumalus on, ja kellele wastatagi ei pruugi.

Seesugust wõitlusewiisi peab inimene põlgama. Kes nii wõitleb, on autu. Niisugune ümberkäimine oma wastasega warjab eneses alati oma tõenduste nõrkust.

Häckeli meeleanususest ja õigusest on asjatundjates ringkondades üleüldiselt tuttaw, kuid see teadmine ei ole veel kõigisse rabwakihtidesse tunginud ja üsna sagedaste veel peetakse tema „maailma mõistatused“ ausa ja suure teadlase tööks. See on eksitus.

Häckel on teaduseilmas sellest ajast surnud mees, kus tõsised teadlased nagu His Leipzigis, Rüttimeyer Baselis, Hensen ja Brandt Kielis, Bastian ja Hamann Berlinis, Semper Würzburgis ja Claus Wiinis tema töödes wõltsimisi ja walet päewawalgele tõiwad. Kaks wiimast teadlast on pealegi darwinistid. Häckel on asjadest kirjeldusi awaldanud, mis, nagu tale tõeks tehti, ainult temast enesest üles on leitud, aga muidu iialgi ei ole olemas olnud. Professor His Leipzigis, meie tähtsam loodeõpetuse ja anatomia teadlane, kirjutab: „Prof. Häckeli teguwiis jääb kergemeelseks tõeasjade mänguks, mis kartetawam näib olema, kui endisel ajal laidetud sõnade mäng — — — auustagu teised herra Häckeli tegewa ja hoolimata erakonnajuhina, minu otsuse järele peaks teda ta wõitlusewiisi pärast õigusest, ennast tõsiste teadlaste ringkonna hulka arwata, ilma jäetama.“

Tähtis rahwateadlane Bastian ütleb oma awalikus kirjas Häckelile: Wiimaks ometi pean seni mulle wastikolewa waate heaks kiitma, et teie sees midagi muud ei ole kui tuul ja tuulesõelumine ja nagu mõned kahtlased märgid aimata lasewad, tuntaw teadmatus, isegi neis asjus, mis Teie eriteaduse walda kuuluwad.

Professor Semper saatis Häckelile ka awaliku kirja, milles seisab:

„Tõeste, herra Häckel, ma imetlen seda kunsti, millega Teie iga dogmat oskate jälestusega kõrvale heita, aga ometi oma publikumile waewalt enam kui tõendamata ja sagedaste koguni tõendamataid dogmasi sisse puhute; ma imetlen seda kunsti, millega Teie darwinismust oskate sõna tõsisel mõttes usuks muuta, aga siiski looduseteadlaste usutarwiduse üle naerda; lühidalt, ma imestan seda osawust, mis Teie kunstis peitub, publikumi arwatawa teaduslise uurimise mädanedud kõie otsas talutada.“

Edasi: „Ma pean päris häbistawa wõltsimise wastu protesteerima, mida Teie enesele lubate, ehk küll Teie teadma peaksite, et ta seks wäga kohane on, ühe noorema teadlase awalikku seisukohta kõigutada.“

Ja: „Ma ei tea mitte, mille üle ma enam imestama pean, kas kergemeelsuse üle, millega Teie tõeasju ja meie sõnu pahurpidi pöörate, ehk õela lihtlabasuse üle, millega Teie arwate, et publikum Teie tühja juttu usub.“

Kieli Zoolog prof. Brandt kirjutab 1891. a.: „Häckeli wõitlusewiisis on see karakteristik, et ta kõige esmalt püüdmist sisaldab, wastast naeruwääriliseks teha ehk teda rumalaks pidada. Et sarnast eesmärki kätte saada, selleks on temale iga abinõu õige. Mõni wõimalikult põnewsisuline lendleht ja ühe ja teise lause ümber pööramine, sünnitabki mõnikord sarnase jäljendi, kui see ei aita, pandakse weel midagi altkäe juurde“.

Siia tuleb weel sündmus juurde lisada, mis selle mehe usaldawust täieste ära kautab. Professor Hamann, Zoolog, kirjutas 1892. a. raamatu darwinismuse wastu, mis Wiegandist saadik tähtsamaks toodeks sellel põllul lugeda tuleb. Selles raamatus pidi ta ka tarwiduse sunnil Häckelile kallale tungima. Häckel on selle peale ühes raamatukeses wastanud. Selles kirjas, ilma et ta mingit asjalikku harutamist ette wõtaks, haawab ta Hamanni kõige jämedamal wiisil. Ta kahtlustab Hamanni kui ususalgajat, kes enne tema õpilane ja edenemiseõpetuse poolehoidja on olnud. Ta tahtnud tema läbi professori ametit saada, olla aga sellepärast, et ta 10 kohatahtja seas kõige kõlwatum ja usaldamatum olnud, ilma kohata jäänud. Kõlisesewa raha eest astuwat Hamann darwinismuse laagrisse jälle tagasi.

Sarnase teotuse tõttu kaebas Hamann kohtusse, mille otsuse järele Häckelil 200 marka trahwi ja $\frac{9}{10}$ kohtukulu maksta oli. Ühes raamatukeses laseb Hamann muu seas ka Häckeli

kirja ära trükkida, et ta ülemalnimetatud professori ameti saamisel, kõige esmalt tema, Hamanni, peale mõelnud olla ja et tema nende kolme hulka kuulub, keda Häckel on ette pannud.

Sarnane wõltsimine, tõsidusetus ja selgusetus, nagu ta end selles juhtumises ilmutab, käib juba üle mõistuse. Kes põhjalikumalt seesuguse materialismuse alussamba kohta selestust soowib, selle juhin ma oma raamatu juurde: „Tõde Ernst Häckeli ja tema „Maailma mõistatused“ üle“ (Halle, 1906).

Ülemal nimetatud teine autoriteet, prof. Dodel, „Mooses ja Darwini“ kirjutaja asub ausaste Häckeli kõrwale. Temal on samasugune sopane wõitlusewiis. Ka wõltsimiste eest ei kohku ta tagasi, kui tarwis läheb oma purustatud fantasiahoonet ja kõnewiisi alal hoida. Seda on ta ühes waieluses, mis mul temaga ette tuli, küllalt tõendanud; ma olen selle kohta oma raamatus „Moses ja Darwin“ mõne tähenduse teinud.

Niisugune on asjalugu nende autoriteetitega, kellede peale sotsialdemokratlik - darwinistline materialismus end toetab. Kui armetu lugu, et sarnaste mädanenud tugede najale toetatakse. Waesed petetud, kes niisugust sööki suurte rahwahulkadele kui ewangeliumi kuulutawad! Rahwale, iseäranis aga töölisteringkondadele peaks kuulutatama: „Niisugune on nende meeste teguwiis, kes oma kahemõtlusega soowiwad, et teie oma usu ära wahetaksite! Sest usuwahetuse poole on siin tõeste sihitud. Usu asemele Jumala sisse walitakse mõne juhuse wõi saatuse usk.

Paneme weel lühidalt mõnda eluawaldust sellest küljest tähele, millest Darwini õpetus edenemiseõpetuse wiisi üle rääkida teab.

Darwinismus läheb üleüldiselt tuttawast waatekohast wälja, nimelt inimese poolt juhitud kunstliku waliku tagajärgedest taimede ja loomade keskel. Kui aednik mõne taime ja loomadepidaja mõne looma juures ühte omadust suurendada soowib, siis walib ta need taimed wõi loomad kaswatamiseks wälja, kellede juures just soowitawad omadused hästi wälja arenenud on, ja eraldab nad teistest ära. See tõeasi põhjeneb elunähtuste peal. Kuid selle juures peab ometi kolm tõeasja silmas pidama: Esiteks, alati on kindlad, äramääratud jooned, mida mööda need omadused suurenewad; kaswataja ei wõi mitte oma soowi järele iga taime ja iga looma selleks üles kaswatada, milleks ta just tahab; teiseks on sellel kaswatusel oma kindlaste äramääratud piir; kolmandaks ei ole muudetud omadused mitte niisugused, millede tõttu liiki põhjendada wõiks.

Kunstlik kaswatus wõi walik on selle nähtusel aluseks, mil-
lest darwinismus wälja läheb.

Elawad olewused, ütleb darwinismus, ei ole iialgi täie-
likult ühte nägu, tundemärgid muutunewad enam ehk vähem;
teisest küljest waadates pärandawad wanemad oma iseäral-
dused lastele edasi. Elawad olewused peawad isekeskis ki-
bedat wõi stlust eluolemise eest, milles need wõida-
wad, kelledel wõitluseks otstarbekohasemad abinõud on, kuna
teised hukka saawad. Sellel teel walitakse kõige otstarbe-
kohasemalt organiseeritud wälja, nende omadused pärandat-
akse järeltulijatele edasi. Kui meie kõiksugu kõrwalised küsi-
mused ja abiseletused maha arwame, siis annab see kujutus
meile darwinistlisest õpetusest täielise kawa: Wõimukamate
olewuste wäljawalik wõistluses eluolemise eest ja nende oma-
duste edasi pärandamine.

Näituseks: Jänese esiwanematel oli neli ühepikkust jalga.
Kui nüüd wõistluses eluolemise eest juhusliselt mõnedel jä-
nestel pikemad tagumised jalad kaswanud oliwad, siis wõisi-
wad nad selle tõttu kergemine waenlaste eest ära jooksta.
Teised jäneseid suriwad wälja, aga pikkade jalgadega — waliti
looduse poolt wälja ja nad pärandasiwad oma pikajalgsuse jä-
reletulijatele edasi. Et sarnane nähtus juhtumisi sagedaste
kordunes, tekkisiwad selle läbi ajajooksul praegu elawad jä-
nesed oma silmatorkawate pikkade tagumiste jalgadega.

See kõik kõlab ilusaste ja lihtsaste ja torkab paljudele
inimestele silma. Nii oleks liikide tekkimise mõistatus kõige
paremal ja labasemal teel ära otsustatud.

Nõnda paistab asi pealiskaudsele tähelepanijale olewat.
Asjatundmata inimene, kes selle õpetuse aluspõhja lihtsalt usu
ja usaldusega mõedab, sest et tal wõimata on seda ise läbi kat-
suda, ütleb: Kuda on see wõimalik, et sarnaseid inimesi, isegi
looduseteadlasi, weel üleüldse leidub, kes seda õpetust tõeks
ei pea? See on õnneks sellepärast wõimalik, et kõikide ini-
meste juures weel mitte wiisiks ei ole saanud, ühte asja us-
kuda, ilma et ise selle üle järele ei mõtleks ja tõde põhjani
läbi ei katsuks!

Muidugi ei ole mul siin kohal wõimalik darwinismust
põhjalikult ümber lükata, aga siiski peame meie tema alust
wähegi läbi katsuma. Ta põhjeneb kahe arwamise peal: esi-
mene on see, et kõik olewused muutlikud on. Kui nüüd wä-
hedest wormidest terve elawate olewuste ilm tekkinud oleks,
siis peaks see muutlikkus piirita suur olema. Meie peame
tunnistama, et waewalt ühe ja sama liigi kaks olewust ole-
mas on, kes üksteisele täiesti sarnased on. Karwapealsema

uurimise tagajärjel paistawad alati mõned kõrwalekaldumised silma, aga siiski trehwawad need ainult kõrwalisi omadusi ja nad püsiwad alati äramääratud piirides: Need piirid ja nende piiride suurem ehk vähem ulatawus on mõne teatawa liigi juures otse tähelepanemise wäärt. Nii muutub näit. part üsna tubliste, aga tema ligidalt sugulane hani — mitte maikugi. Edasi, muutused jääwad nõnda kitsastesse piiridesse, et kõige kaugemale äramuutunud wormi juures teatawa liigi üleüldist karakteri ära tunda wõib; nõnda näeb igaüks kõigis koeratõugudes ainult koera, kõigis tuwitõugudes ainult tuwi. Ajaloolisel ajal ei ole meie kaugemale edenenud muutust, ühe liigi üleminekut teisesse mitte tähele pannud. Näit., on need taimed, mida Egiptuse mälestusesammaste seest leiti, praeguse aja taimedele täitsa sarnased. See on tingimata kindel fakt, et elawad olewused ainult äramääratud piirides mutunewad. Piirita muutwusewõimalus on usulause, mis elunähtuste peale ei põhjene. Kõige enam tähelepanemisewäärt on see asjaolu, et muutused, mille peale darwinismus end toetab, ainult juhtumisi ette tulewad. Juhusliselt tekkiwad kõik-sugu wäikesed muutused ja juhusliselt on nende keskel mõned olukohasemad eksemplarid, mis alale jääwad. Nii tahab darwinismus looduse otstarbekohasust ja eesmärgi poole püüdmist õiete aina juhuse läbi ära seletada. See on tema kõige suurem wiga. Muidugi kiidetakse teatawalt poolt seda tema kõige suuremaks teenuskiks, ja just sellepärast, et selle läbi Jumala tegewus tühjaks tehtakse. See, kes seda arwatawat tagajärge kiidab, ei pane sugugi tähele, et just Jumala wäljalükkamine maailmast ja maailma edenemisest see eelarwamine ongi, millest usk juhuse sisse tekkida wõis. Olgu siin weel korraks tähendatud, et seni mitte keegi weel ei ole näinud, et juhusliselt sündinud muutustest sihiline ja otstarbekohane omadus tekkinud oleks.

Teine darwinismuse eelarwamine on päriwus. Iseeneest mõista päriwad lapsed wanemate omadusi. Kuid selles päriwuses, nagu seda Darwin arwab, on wäikene pööre tehtud, mida harilik inimene tähele ei pane, millest siiski kõik ära ripub, aga mis seni weel mitte elunähtuste waral kinnitatud ei ole. See on Darwini õpetuse kunst, sellega tööd alata, mis igale arusaadaw ja selge näib olewat, kuna ta wähehaawal pärastpoole waikides ja tähelepanemata koguni teise tähenduse saab. Pəriwuse juures on lugu järgmine: darwinismus ei waata mitte päriwuse peale ta üleüldsuses, nagu seda igamees usub, waid ta paneb päriwuses kogemata ehk juhusliselt saadud ja juhusliselt otstarbekohaste omaduste peale

rõhku, mis pärastpoole wõistluses eluolemise eest suurenema pidawat. Igaüks näeb ära, et see koguni teine asi on, kui päriwus, aga darwinistlised rahwakirjanikud lähewad sellest waikides mööda.

Küsimus päriwuses omandatud omaduste üle on weel waidlust sünnitaw, ehk küll sellel otsustaw tähendus terwe Darwinistlise õpetuse kohta on. Eimer, Darwini wastane, jao- tab seda, ka Virchow kaldub selle õigekstunnistamise poole. Sellewastu eitakse teda mõnede tähtsate praegu elawate darwinistlaste poolt, nagu prof. Weismann Freiburgis, ja kõige suurema kindlusega potholog Ziegler. Weismann leiab selle tõttu tarwiliku olewat, oma darwinismust uute hüpotesete waral tõendada, s. t. jällegi ühte hüpoteset teise läbi toetada,

Darwinistlise õpetuse mõlemad eelarwamised, elawate olewuste piirita muutlikus ja wõidetud omaduste pãran- dawus, ei ole weel mitte üleüldiselt tõeks tunnistatud; nad kuuluwad ainult uskumise walda, aga usu peale ei taha materialistid, nagu nad ise ütlewad, mitte oma ilmawaadet ehi- tada.

Aga meie peame lühidalt ka need kaks Darwini edene- misejõudu, nimelt wõistlus eluolemise eest ja loo- mulik sugu-ehk wäljawalik läbi katsuma, kui kau- gelt nad elunähtuste peal põhjenewad.

Wõistlus eluolemise eest! Jah, selles hüüdsõnas peitub jälle täitsa igapäewane tõde, mida nõndanimetatud proletar- lane enese äratundmise läbi kinnitada wõib, muidugi annab see asjale kaasakiskuwa tõendusejõu. Wõistlus ja riid on igalpool, loomade ja taimede keskel, ka inimeste keskel! Kui mitmed elawad olewused ühe eesmärgi poole püüawad ja oma eluolemise eest wõtlewad, siis langeb muidugi nõrgem ja tugewam peaseb wõidule. Seda igaühele arusaadawat tõtt ei salga keegi,

Ometi, lugu on siin niisamasugune kui muutlikuse ja pä- riwuse juures: osawa käsitusega pööratakse seda elutõde weidi ja selle läbi on ta kohane, ühe ilmuwaate toeks muutuma, mis igaühele ustawa tõena ja selgusena paistab: paraku muu- detakse ta aga jälle sellesama käsitusega ümber.

Wõistluses eluolemise eest wõidab tugewam. See on üsna kindel! Kuid selle peale ei pane darwinist mitte rõhku; tema ei taha ju mitte tugewamat looma, waid uut looma, sest tugewus ei ole mitte liigi iseloom. Esmalt sündida üksi- kute olewuste juures ainult pisemad juhuslised muutused, mis siis päriwuse läbi kindlaks saawad. Materialistid ei wäsi selle lause kordamisest mitte ära: Looduses ei sünni mitte

hüppeid. Nii siis, üsna vähestest muudatustest jänese tagumiste jalgades külles — tuletame ülemal ettetoodud näitust meelde — on wähehaawal praegused pikad tagumised jalad tekkinud. Darwinismus ei nõua mitte, et tugewamad jänese wõidule peaseks, waid see, kelle jalad weidi, ütleme mõne millimetri wõrra (aga see on individuaalse muutuse tarwis juba palju) pikemad oleksiwad, kui seltsimeestel. Selle kohta ei tea meie mitte kõige wähematki ütelda. Julguste wõib öelda, et natuke pikemad jalad loomale mingit abi ei paku, küll aga aitaksiwad tugewamad lihaksed ehk musklid, neist ei ole aga jälle darwinistidele mingit abi, sest et see mitte uue liigi tundemärgiks olla ei wõi. Lühidalt öelda, ka wõistlus eluolemise eest, nagu teda Darwini õpetus nõuab, ei ole mitte elunähtuste peal põhjenuw lause, waid usulause.

Agas weel ühe teise sihi poole on mõiste „wõistlus olemise eest“ kallutatud. Kuigi igaüks sarnast wõistlust looduses tõeks peab, nii et siin darwinismuse aluspõhi absolut kindel paistab olewat, siiski tuleb selle juures tähendada, et seda wõistlust, milles üks loom teise ära häwitab, darwinismus koguni mitte silmas ei pea, waid wõistlust loodusewägede ja muutunud elutingimiste wastu, edasi, wõistlus ühe ja sama liigi wahel söögi, joogi jne. pärast. Esimest laadi „wõistlust“ wõib küll waewalt sarnaseks pidada; sest loodusewäed (näit.: üleujutus, tulekahju) pühiwad kõik olemused, tugewad kui nõrgad, lihtsalt ära, ja kas mõned ära peasewad, see ripub koguni teistest asjadest ära. Mis teisesse wõistluse wiisisse puutub, siis astub see igalpool laialise abipakkumise wastu kaugelt tagasi, abipakkumise wastu, mida looduses igalpool tähele panna wõidakse, iseäranis aga ühe ja sellesama liigi eksemplaride keskel. Sarnane „wõistlus olemise eest“ mõiste kõrwalekallutamine ei ole sugugi põhjendatud.

Meie astume neljandama peapunkti, loomulikuu sugu- ehk wäljawaliku juurde. Sellega on päris isesugune lugu. Nähtawaste seisab ta wõistlusega eluolemise eest ligidalt ühenduses, sest selle all mõistetakse ju seda olukorda, kus paremad olewused edasi elawad ja teised ära häwinewad. Selle järele, mis ülemal pool öeldud, wõib see ainult tugewate ja nõrkade olewuste kohta maksew olla, sellel ei ole aga darwinistide silmas mingit wäärtust. Kaugemale ei ulata aga meie äratundmine mitte ja selle tõttu wõime meie loomulikku walikut weel wähem kui wõistlust eluolemise eest, elunähtuste peal põhjenuwaks tõeasjaks tunnistada. Ühte märkust ei wõima siin mitte maha suruda: kui loomuliku suguwaliku ehk wäljawaliku üle räägitakse, siis ei wõida sellest asjaolust, s.

o. inimese poolt toimepandud kunstlise waliku juhtiwast tahtmise wõimust, mis selle waliku taga peitub, kudagi mööda peaseda. See asjaolu on aga materialistidele wastumeelt. Üks jagu nendest haarawad siis muidugi armsaks saanud seletuse-abinõust sel teel kinni, et nad kannatlikku loodust seda teha lasewad. Nagu tuttaw, meeldib sõna „loodus“ kõigile heameelega ja täidab palju inimesi imestawa pühadusega. Jätame neile seda! Iga inimene peab millegi ette kummar-dama, oleks see wõi mõni selletaoline wiirastus.

Minul ei olnud mitte nõuks pikemat arwustust darwinismuse üle anda. Minu otstarbeks oli ära näidata, et Darwini õpetus kõigis tema kujudes kaugel sellest ära on, nagu wõiks ta üleüldiselt wastuwõetud teaduse-tõeasjade peal põhjeneda. Sellepärast on see wale, kui kinnitatakse, et ta puutumata kindlal alusel seisab. Sõgedus oleks ütelda: iga looduseteadlane pidagu teda tõeks ja ülbus oleks nõuda, iga haritlane tunnis-tagu teda tõeks.

Aga meie oleme ometi oma teises materialistlikes lauses üsna harilikult „edenemise“ üle kõnelenud. Kui edenemise lugu, nõnda kudas Darwin seda seletab, kahtlane näib olewat, siis on wististe teisi ja weel paremaid seletusekatseid olemas? Muidugi on, ja üsna rohkestel! See on suur eksitus, kui arwatakse, edenemiseõpetus ja darwinismus on ühetähenduslised. Seda olukorda ja tõeasja, et praegusel ajal darwinismus igalpool maha jäetakse, olen ma oma raamatus: „Darwinismuse surmawoodis“ tõendanud.

Ristiusu wastased ütlewad: Waadake, kui suur hulk wormisi ja sektisi on ristiusuliste keskel! Peapunktides ei ole neil ühist otsust, waewalt leidub punkti, mille üle mitte mitmekesised waated ei walitseks. Kus on siin tõde? Selles ristiusu mitmekesiduses peitubki just see tõendus, et ta õige on. — Meie ei taha nendega selle loogika asjalikuse üle waielda, aga kui wastased sarnasel wiisil töötawad, siis nõuame meie omale samasugust õigust. Kuda on lugu edenemise-õpetusega? Kui palju päid, nii palju on ka arwamisi! Peaaegu wõiks öelda: Kui palju looduseteadlasi, nii palju on mitmesuguseid ideesi edenemiseõpetuse kohta! Peale Darwini on weel Kolliker, Heer, Wigand, Nägeli, Eimer, Weismann, Snell, Kerner, de Vries ja m. oma edenemisteoriad üles seadnud. Kus on siin tõde? On's mitmekesidus, mida mõni idee omandada wõib, tõeste põhjusemõtte tühjakstegemise tõenduseks? Kui asi nii on, siis on selle läbi ristiusule, niisama kui edenemiseõpetusele ühine surmaotsus loetud.

Küsime nüüd korraks: Kuda on selle järele lugu mõt- tega, et eluline ilm astmeliselt edenenud on? Minu wastus on järgmine: Meie kristlik ilmawaade jätab selle küsimuse lah- tiseks, see huwitab teda ainult niipalju, kuipalju see ta põh- jusmõtetesesse puutub, nagu küsimus Jumala loomisetöö üle ja küsimus inimese alguse ja olukorra üle. Looduseteadline ära- tundmise printsip aga nõuab edenemise-õpetusest, et ta elu- nähtuste peal põhjeneb.

Meie oleme edenemise mõtte wastuwõetawaks arwanud, sest et meie mitmepool looduses edenemist näeme; aga meie oleme ka tähendanud, et igasugune edenemine looduses sihi- line on ja et teda äramääratud mõttest juhitakse, selle järele peab ka kogu elawate olewuste edenemine sihiline ja kindla mõttekäigu järele kujunew olema. Selle poolest räägitakse ka ühest seestpidisest edenemise seadusest. See on aga loomulikult juhulise, iseenesest tekkinud maailma ede- nemise kõige kurjem waenlane, aga siiski kombelise ilmakorra sõber. Sarnane waade on materialismuse tarwis kõlbmata ja selle tõttu tema poolt kõrwale heidetud. Isegi sarnane ide- alistline edenemiseõpetus, nagu seda iseäranis Kolliker, Heer, Snell, Nägeli ja Wigand esitanud, on kaugel sellest eemal, midagi muud olla kui ainult õpetus, mida uskuda tuleb; seda on selle esitajad, materialistliste kõigeteadjatega wastolus, alati teadnud ja ka üles tunnistanud.

Assume nüüd kolmanda lausepaari juurde.

Kristliku usu 3. lause: Jumal lõi inimese looduse krooniks, kuna ta mullasele ainele oma waimu andis ja temale kombelise wabaduse an- netas.

See lause sisaldab kaks põhjusmõtteliselt tähtsat punkti. 1) Jumal lõi inimese looduse lõpu-otstarbeks. 2) Inimesel on kaks loomu: ainelises kehas elab waim, mis Jumalast on ja kombeline wabadus.

Esimese punkti kohta wõib wähe öelda. Inimene on kõige kõrgem maapealne olewus ja kui sihiline edenemine maksew on, siis on ta selle edenemise kõrgem lüli, kuigi ai- nult olewikus. Nii siis, edenemise lõpu-otstarbe on inimene. Selle poolest wõib inimese peale niisugusest seisukohast waa- data ja õigeks pidada, et ainult sihilise edenemise juures ini- mest looduse krooniks wõib tunnistada.

Teine punkt puutub materialismuse kõige raskemate waie- lusküsimustega kokku: Hinge olemas olemine, tema wa- hekord ihuga ning kombeline wabadus.

Need küsimused ja nende wastamine on nii ligidalt 3. materialistlise lausega ühenduses, et mõlemaid ühtlasi käsitama peame.

3. materialismuse lause: Inimene on kõige kõrgemale edenenud imetaja elajas, kes alama test elajatest nagu wiimased iseenesest wälja on wõrsunud. See otsus maksab ka ta waimliste jõudude kohta. Nõnda ei wõi inimesel, niisama nagu mõnel loomal kõlblikku wabadust ja wastutust olla.

Edenemisteoria pakuks materialistile waewalt huwitust, kui see oma waatlemise walda inimest mitte kaasa ei tõmbaks. Sellepärast on darwinistline õpetus Häckeli poolt ja wiimaks Darwini enese poolt üsna waratselt, ka inimese kohta maks waks arwatud.

Tõsi, et inimene oma kehaliste omaduste järele looma sarnane on; tal on needsamad organid, needsamad eluwajadused ja ta edeneb selsamal teel. Ka Moosese jutustus peab seda päris tõeks, kui ta ütleb, et inimene mullapangast (sõna-sõnalt: „muld põllumaast“) tehtud on. Mullapanka meie aja mõttes ei pruugi selle all tõeste mitte mõelda, peasi on see, et sellega inimese maapealne päritolek tähendatud on. Kui meie ka inimese elajaliku külje tõeks tunnistame, ometi tõuseb küsimine keelele, kas on seega inimese elu kohta kõik ära öeldud? — Ma ei pruugi oma austatud lugejate ees sugugi ütelda, et inimesele kehaliku oleku poolest kahtlemata midagi uut juurde tuleb. Olgu ta kehalikult loomale nii wäga sarnane, aga tema suude mõtelisi, abstraktilisi mõisteid sünnitada, mis ususse, moralisse, ja ästeetikasse kuulub, tõstab teda kaugele üle loomariigi.

Seda tunnistawad ka õiglased materialistid tõeks, kuid lisawad kohe juurde, et need inimese suuded suurendatud loomalisel suudel olewat; ja nad katsuwad idusarnaseid mõisteid usu morali ja ästeetika kohta loomade juures leida. Selle juures sattuwad need herrad sellesama wea sisse, millega nad harilikka surelikka ükslugu pilkawad. Nad ütlewad: Teie ei wõi Jumala üle milgil muul kui inimlisel wiisil mõelda, Teie arwate temal kõiksugu inimlikka omadusi olewat, teie muudate teda inimeseks ümber. Needsamad inimesed, kes seda ütlewad, teewad loomi inimeste sarnaseks ja annawad nendele inimlisi omadusi.

Weel tõendatakse materialismuse poolt, et waim täielikult peajüst ära rippuwat. Meie ei ole sarnase ärarippuwusega

mitte ühel nõul, et waim sellessamas wahekorras edeneb, nagu keha, et haiguse korral ka keha kannatab jne.; aga kui waim ajus ja selle tegewuses tõeste omale lõpulise aluse leiaks, siis peaks see alus ka mõjuga ühesarnane olema, waimu kohane olema, s. t. kõrgem waimutegewus nõuaks ka kõrgemat aju wäljaarenemist. Sellepärast katsuwad materialistid alatasa tõendada, et inimese aju looma omast palju kõrgemal ei seisagi. Selles asjas on materialismus tõeste nagu kahe tule wahel: ütleb ta, et inimese aju ahwi omast palju kõrgemal seisab, siis raskendab ta seega inimese põlwenemist loomast; ütleb ta aga, inimese aju läheb ahwi omast ainult weidi lahku, siis teeb ta oma waate waimu ja aju wahekorra kohta peaaegu wõimatumaks.

Materialistide wiimane tõendus on päris õige. Ja et neil siin õigus on, ei ole neil kõige tähtsamal kohal mitte õigust. Asi on järgmine: Niisama nagu inimese keha kõrgem kuju loomast on, nii on ka tema edenenu aju kõrgem kuju looma ajust. Inimese ja ahwi aju wahe on üsna suur, ometi mitte suurem, kui wahe ahwi ja ühe madalamal seisja looma wahel. Inimese (olgu ta kõige madalamal astmel) waimliste annete ja ahwi kõige kõrgema waimliste annete wahe on lõppemata palju suurem kui ahwi waimliste annete wahe ühe teise loomaga. Waimline and ehk suude ei ole, nii kaugele kui waatlemised tõendawad, sugugi mitte aju suurusest ja ehitusest üksi ära rippuw. Sagedaste on waimliselt tähtsatel inimestel vähem peaaegu kui harilikudel surelikkudel: Justus v. Liebig'il, kuulsal keemikusel oli peaaegu raskus 1352 g., Gauss, suurematest mõõdaläinud aastasaja matematikutest rehkendas peaaegu, mis 1492 g. kaalus, waaste päiwiliste juures on aga ajusi tähele pandud, mis üle 1900 g. kaaluwad. Ka loogeldest ja teistest peaaegu omadustest ei wõi soowitawat wahet ära tunda, mis inimese mitmesuguste waimuannete kohta mõeduandwad oleksiwad.

Kõigest sellest selgub, et inimese aju oma ainelise ehituse poolest mitte waimu omadust ära seletada ei suuda. Waim on jõud, mis sellest eraldi olemas. Ma tahan aju ja waimu wahekorda weel ühe näituse läbi seletada: Wiuli muusikiline ehk hääleline kõla ei leia mitte seletawat põhjust ta ehitusewiisi poolest. Kõla tekkimist keele wärisemise mõjul, mille kunstnik sünnitab, wõime meie mehanilikult ära seletada. Teatawa mänguriista ehitusewiisi määrab tooni-, häälekõrguse ära. Kuid nendes mehanilikudes oludes ei leia meie weel mitte põhjust, miks teataw melodia ehk wiis sünnib.

Wiis aga on ilma muusikariistata olemas, wiis juhib kunstniku kätt; wiis peab neid mehanikalisi abinõusi tarwitama, et ilmuwusele jõuda. Nii on ka waim ilma peajuta olemas, aga ta peab teda oma tegewusteks tarwitama.

Noh, olgu lugu, kuda tahes! Küsimus, et inimene loomast tekkinud on, leiab juba siin enesele ärawõitmata raskuse. Materialismusele tuleb siin, mitte ainult kehalise kuju edenemist, nagu see looma ja taime juures sündinud, waid ta peab ka waimu edenemist ära seletama.

Et inimene oma kehaehituse poolest looma sarnane on, siis ei ole, kui meie aga loomade põlwenemist üksteisest kindlaks teha wõime, sarnane mõte wõimata, et ka inimene niisuguse põlwenemise rea hulka kuulub. Paneb ju ka Moosese jutustus inimese loomisel ta maapealse külje peale tugewat rõhku. Ometi on kõik katsed, inimest loomadest wälja wõrsuda lasta, senini üsna wiljataks jäänud. Darwini, Häckeli, Dodeli, Büchneri ja Vogti raamatud ei muuda selles midagi. Mis nemad oma arwamiste kasuks ette toowad, on weel wähem elunähtuste peal põhjenedad tõeasjad, kui see, mis nemad põlwenemise õpetuse kohta üleüldse ette toowad.

Meie tarwitseme ainult siin seda meelde tuletada, mis õiglased looduseuurijad ütlewad, nagu näit. Virchow, kellele keegi kristliku ilmawaate poolehoidmist ette ei heida. Virchow ütles kõnes, mida ta Häckeli nõudmise wastu, et koolides darwinismust õpetataks, pidas: „Ma ei imestaks ega ehmataks sugugi, kui tõendus ette toodaks, et inimesel teiste selgrooloomade keskel esiwanemaid leidub. Ma uurin praegu iseäralise lugupidamisega antropoloogiat, aga ometi pean ma seletama: iga positiwline, oluline edusamm, mis meie prähistorilise, eelajaloolise antropoloogia põllul astume, on meid sarnase ühenduse tõendusest kaugemale wiinud. . .“ Ja: „Tõeste, meie peame positiwlist tõeks pidama, et weel ikka teraw lahtusjoon inimese ja ahwi wahel seisab. Meie ei wõi mitte õpetada, meie ei wõi mitte seda kui teaduse wõiduks pidada, et inimene ahwist wõi mõnest muust loomast põlwenenud on.“

Niisugune on õiglase mehe sõna. Darwinismuse sotsialdemokratilised kirjamehed lähewad temast mööda, wõi ei pea tema waadet mitte mõõduandwaks, kuna Virchow ometi inimese teadlasena tuntud autoriteet on. Sellewastu toowad nad Häckeli kinnitamisi ja ka Dodeli omasi tõeasjadena ette. Nagu teada on Häckel zoolog, kelle töödes wõltsimisi ära näidatud, Dodel jälle on botanikus, kes arwamisi tõeasjadest lahtutada

ei suuda. Nende meeste arwamisi rahwale kui tõtt kuulutada, ei ole mitte auus tegu.

Kui keegi õiglaselt oma teadmist läbi katsub, siis tuleb ta selle otsuse juurde: Oma keha poolest on inimene taime ja looma sarnane olewus, aga inimese keha juhitakse waimust, mida looma suudetest mitte tuletada ei saa. Kui meie ka tõeste inimese põlwenemise loomariigist kui loodusedaduse järelduse wastu wõtame, kuid selles põlwenemises oleks waimu juurdetulek oma iseteadwuse ja mõttejõuga ometi ainult kõrgema integelligentsi wahaleastumisega wõimalik, nagu seda piibel seletab: „Jumal puhus inimesesse elawat õhku.“

Lühidalt, meie tunneme ära, et meie selles teaduse wallas wäetimad oleme; darwinistlisel materialismusel ei ole wähematki õigust, omi mõtteid, mis mitte otsustawate tõeasjade peal ei seisa, kui ainuüksi õndsakstegewat tõtt kuulutada.

Meie kolmas lause sisaldab weel ühte punkti, mille juurde meie pärast tagasi tuleme, see on küsimus waba tahtmise ja inimese kõlblise wastutuse üle.

Materialismus toimetab siin üsna järjekindlalt, kui ta mõlemaid ära salgab. Ehk ta küll leidmises wilunud on, siiski ei wõi ta mitte wähematki jälge üles leida, mis nende olemas olemist loomade juures tõendaks. Kui ta waba tahtmise olemasolemist tõeks peaks, siis oleks seega õeldud, et inimesel oluliselt midagi on, mis loomale wõeras, ja et ta selles punktis loomast põhjasmõttelikult lahku läheb.

Meil on ju wäga hästi teada, et küsimus waba tahtmise üle teistest kõige raskem on; juba wanaste on waated selle kohta lahku läinud, selle tõttu ei wõi meie teda mitte nii kergeste ära otsustada. Aga sel küsimusel on siiski teises asjas rajaw tähendus. Kui see küsimus tõeste kahtlane on, siis on materialismusel kõige wähem see õigus, oma waadet kui tingimata õiget üles seada. Siin tärkab küsimine selle kohta, missugune waade kõige enam elunähtuste peal põhjeb, kas materialistline wõi kristlik waade?

Kas ei ole materialist mitte oma seespideses elus kõlbluse seadust tundnud, kas ei ole südametunnistus tema wastu iialgi midagi rääkinud? Dodel ütleb küll: „Õiglane inimene ei kahetse iialgi midagi.“

Meie teame, et tahtmine oma tegewuses mitmekesistel seespidistel ja wälistel põhjustel mõjude all kannatab, aga niisama kindel on ka see, et kõlbline teadwus ja kõlbluseseadus meie sees olemas on. Nii peab siis ka tahtmise- ja ot-

sustusewabadus ja kõlbline wastutusetunne olemas olema. Seda wõib küll salata, kuid mitte surnuks tõendada.

Asume oma neljanda lause juurde:

4. kristliku usu lause: Jumal juhib ja walitseb seda maailma Tema poolt antud muutmata looduseseaduste järele. Selle maailma käike ei ole selle tõttu mitte juhusline, waid sihikindel ja on kõige olukohasemalt terve maailma ja selle aine alal- ja korralhoidmisele juhitud. Looduseseadused jooksewad nagu lõngad Jumala, seaduseandja käest wälja. Looduseseadustest kõrwale kaldumine Jumala — nende loojaja walitsejatahtmist mööda on arusaadaw ja ka wõimalik.

Laseme sellele kohe materialistline lause järgneda.

Materialismuse 4. lause: Kõik sünnib maailmas pimedate, igaweste ja muutmata looduseseaduste läbi. Jõud ja ollus on häwinemata, nad ei ole mitte loodud. Nende kogusumma, seisab alati ühesugune. Looduseseadustest kõrwale kaldumine ei ole mõeldaw ega wõimalik.

Looduseseaduste muutmatus, jõu ja olluse hukkamine, kuna ka see lause, et jõu ja olluse summa alati ühesuguseks jääb — kõike seda kinnitawad elunähtused ja seda wõib ja peab kristlik ilmawaade tõeks tunnistama. Küsimine wõib ainult järgmist laadi omandada: Kas on looduseseadustest kõrwale kaldumine mõeldaw ja wõimalik? On's jõud ja ollus ilma loomise tööta tekkinud?

Need küsimused leiawad juba selles, mis enne öeldud, seletust. Kas jõud ja ollus loomata on, seisab meie äratundmise-wallast kõrgemal, ta on niisama usulause, nagu seegi õpetus, et jõud ja ollus loodud on. See waade aga, et looduseseadused pimedad on, ei ole teaduse läbi sugugi tõendust leidnud. Selle wastu peame meie kordama: looduses näeme meie igalpool sihilikkust, mida salata ei wõi; juba looduse mõiste sisaldab eneses, et tal määratud siht olema peab, pime seadus ei maksa midagi. Seadus tarwitab seaduseandjat, kes teda algatanud ja kes teda käsitab. On seadus täielik, siis ei ole seaduseandjal tema muutmiseks mingit põhjust. Et nüüd looduseseadused kõige otstarbekohasemalt terve maailma ülewälpidamist jõu ja olluse abil toimetawad, ei muuda Jumal seda, iseenesestki mõista, harilikus asjade käigus mitte. Põis mõteta on seda kinnitada, nagu räägiks loodusesea-

duste muutmatus Jumala olemise vastu. Teisest küllest waadates wõib küll arwata, et Jumal ka looduseseaduste wahele astub. Meie peame Loojat enesele kui kõigekõrgemat intelligenti ette kujutama; kui tema inimesele oma waimust osa on andnud, siis wõime meie üsna õigusega inimese kõrgemates waimuomadustes Jumala omaduste wastuhelki näha. See ei ole mitte Jumala inimeseks tegemine, waid ennemine inimese Jumala sarnaseks tegemine. Kui nüüd inimesel waba tahtmine on, mis siiski mõnede määruste läbi piiratud on, siis peab Loojal kõrgem piiramata waba tahtmine olema; tema wõimuses seisab ka looduse seadusi muuta, see peab meile aga imena ilmuma.

Kui näit. loomal üleüldse tema loomu kohane looduseseaduste äratundmine oleks, siis saaks ta ka mõndagi, mis inimese kui kõrgema intelligenti waheleastumise läbi tekkitatud, imeks pidama sest, et see temale tuntud looduseseaduste kõrwale kallutamine oleks. Niisama paistab see meile imena, kui keegi kõrgem intelligents säherdusel wiisil, mis meile arusaamata, loodusekäiku muudab.

Praegu ettetoodud seletusega ei taha ma weel milgil kombel tõendada, et kristlik ilmawaade selles punktis elunähtuste peal põhjeneks, ma tahan ainult näidata, et ta äratundmisele mitte vastu ei käi, ja et tema nõuded loomukohased ja wõimalikud on; tal on peale selle weel see eesõigus, et ta jôu ja olluse saamise üle aru annab, selle järele, looduse otsarbekohasust ja tema seadusi seletab, mis materialismusele mõlemas asjas täitsa wõimatu on.

Mis teistesse minu poolt ülesseatud kristliku ja materialistilise ilmawaate lausetesse puutub, siis ei kuulu need mitte looduseuurimise walda ja ei seisa sellepärast mitte minu ülesande raamides. Igatahes tahan ma selle peale tähendada, et materialismuse laused meie äratundmisele — äratundmisele, mis meie eneste juures läbi katsuda wõime, see ongi kõige kindlam tugi, mis iial olemas — täitsa vastu käiwad. Kes „head ja kurja“, „pattu“, „lepitamise wadjadust“ salgab, sellega ei ole midagi enam peale hakata, see on kas kõlbliselt tooreks saanud wõi töötab kõige parema tahtmisega südametunnistuse vastu; kui kord tema wiimne tunnike tuleb, mõtleb ta ühel wõi teisel juhtumisel koguni teisite. Nii oli ka lugu näit. Fridrich von Hellwald'iga, Büchneri ja Dodeli kaaslasega, kes surmawoodil soowi awaldas, seda kahju jälle heaks teha wõiwat, mis ta oma materialistliste kirjade läbi sünnitanud oli.

Mõlemad küsimused, mis ma eelpool ette tõin: Kuda tarwitab sotsialdemokratia darwinismust sõjariistana ristiusu wastu? ja: kas tabab see sõjariist tõeste ristiusku? — leidsiwad meie eelminewates seletustes juba omale wastuse.

Nagu arwurikaste sotsialistide ja nendele ligidalseisjate kirjad näitawad — ma nimetan Dieztsgen, Wurm, Aveling, Heigl, Dodel — siis wõtawad nad materialismuse tõenduse- ja wõitlusewiisi omaseks; meie materialistlikes lausetes on siis seega ühes ka sotsialistlike ilmawaate põhjusjooned ära tähendatud, neid kõiki wõib sotsialistlikes kirjatöödes jälle üles leida.

Ma tahaksin peale ülemal nimetatud sotsialistlike kirjanikude weel mõned ette tuua, et ära näidata, mil wiisil nemad materialismuse poolt wäljakiidetud looduseteaduse wõitusi, iseäranis aga darwinismust, wõitluses ristiusu wastu enese ka- suks tarwitawad.

Bebel ütleb ühes lendlehes „Ristiusk ja Sotsialdemokra- tia“ (lhk. 7): „Mina olen natuke ennast kultura-ajalooga ja looduseteadusega tutwustanud ja leidnud, et ajal, kes mõtle- misewõimuline, looduseteaduse järeldustega ja ülesleidustega natukenegi tuttaw on, wäga raske peab olema, ristiusku kui „kõige paremat ja täielikumat“ uskuda. Need tõeasjad, mis loodus maa tekkimise ja wanaduse üle, inimese põlwe- nemise ja edenemise üle wastu waidlemata wiisil kindlaks on rajanud, rööwiwad ristiusul põhja alt ära, mille peal ta seisab ja wiiwad ta langemisele.“

Bebel tunnistab siin ise üles, et ta „natuke“ loodusetea- dusega tegemist on teinud, edasi, wiimsest lausest wõib weel järeldada, et ta seda wähest teadmist Darwini, Häckeli ja Do- deli salwest ammutanud on, muidu ei oleks tema wõinud, kui aus mees pealegi, sarnast Dodeli ootamata kinnitust üles seada. Kui ta natuke põhjalikumalt ja sügawamalt ammuta- tanud oleks, siis kujuneks tema arwamine wististe teisite: Nüüd on tema petetud petja ja kõneleb oma publikumile as- jasi, mis lihtsalt wale on. Kust tuleb see, et Kopernikus, Galilei, Keppler, Newton, Linn'e, Priestley, Cawendisch, Cu- vier, Robert Maier (kes jõe alalhoidwuse seaduse üles sea- dis) Karl Ernst von Baer ja teised ristiusku kui „kõige pare- mat ja kõige täielikumat“ uskusiwad. Kas nemad siis mitte looduseteaduse järelduste ja ülesleidustega „mõnes asjas tut- tawad“ ei olnud? Kas oliwad nemad ka ainult „natuke“ looduseteadusega tegemist teinud? — Noh, siis ei peaks ka

nende meeste uurimise tagajärgesid ja elutööd kui mõeduand-
wat tõtt ette toodama.

Bebeli eksimõte, et Darwini õpetus wäljakujunenud tõe-
asi olla, on, nagu meie ära näeme, kõige tema mõttekäigule
kardetawaks saanud. Seda eksitust jagawad ka teised sotsi-
aldemokraadid. Nii ütleb näit. Paul Kempe oma muidu
üsna nõrgas kirjas, millega talupoegasi püüda wõib „Kristus
ja Sotsialdemokratia“ (lhk. 26): Miks meie mitte ennast ris-
tiusu aluspõhja peale ei toeta, tuléb sellest, et meie erakond
oleme, kes omi waateid ainult sarnase äratundmise aluspõhja
peale ehitame, mis kõigest kahtlusest wäljaspool
seisab.“

Säherdusi sotsialistlike kirjanikkude juhulisi arwamisi
leiame wäga sagedaste. Peale selle leiame terve rea sarna-
seid kirjatöösid „Internatsional-biobliotekis“, wäljaantud I. H.
W. Dietz'i poolt; need kirjatööd seletawad laiemalt nimetatud
küsimusi. Kõige esiteks torkab meie silma Avelingi töö
„Darwini teoria“, milles Darwini eluja õpetuse üle harilikul
wiisil räägitakse. Kes seda raamatut loeb, ilma et ta arwus-
tada suudaks, peab küll iga darwinistide wastast lollpeaks.
Sellele järgnewad mitmed tööd, mis tööliste ringkondadele
põhjalikumat looduseteaduse-tundmist kättesaadawaks tegema
peawad, sest et, nagu Bommeli ütleb, „suur rahwa hulk tõ-
sise teaduse walgustawatest kiiretest kartlikult eemale hoi-
takse.“: „Taimeriik“, Loomariik“, „Maakera ajalugu“, kõik
kolm kirja R. Bommeli poolt siis „Inimene ja tema tõud“
Dr. Langkapeli oma ja „Ilma loomine ja ilmaots“
Köhleri poolt. Peab tõendama, et need raamatud hästi
osawaste kokku seatud ja maitserikkalt ilustatud on. Bom-
meli „Taimeriigis“ astub ristiusuwastane seisukoht, mõned
üksikud kõrwalised hoobid maha arwatud, waewalt nähtawale,
selle wastu pakub „Loomariik“ Darwini õpetusest kujutuse,
mis allpool arwustuse piiri seisab, ja milles Häckeli ja Do-
deli töödest kõige enam aineid on ülesse wõetud. Dodel on
Bommeli õpetaja. Kui Bommeli kinnitab: „Juba praegu tun-
nistawad 99% kõigist nendest, kel otsustamise hääl on, en-
did Darwini õpetuse poolehoidjateks,“ siis näib asi nii olewat,
et ta ainult wabaltmõtlejatele, studeerimata inimesele (Laie)
otsustamise hääle annab. Kah seisukoht!*) — Tõendused, mida
Bommeli Darwini õpetuse kasuks ette toob, on wäga puudu-

*) Lugeja pangu selle kergemeelse tõenduse wastu seda tõeasjade-
materjali tähele, mis minu mõlemates raamatutes: „Darwinismuse sur-
mawoodil.“ (Slütlg. 1906) ette on toodud.

likud; mis inimese edenemiseloosse puutub, siis wõtab ta täielt Häckeli wõltsimised ja mõttekujutused omaks, pealegi julgeb tema oma lugejatele järgmist walet ette kanda: Organide edenemine areneb inimese juures sarnasel wiisil, et kõige esiteks kalade, kahepaiksete roomajate, alamate imetajate loomade jne. aja järgust läbi käidakse, ja alles pärastistes joontest tuleb jagunemine, mis homo sapiens'i (tarka inimest) kõrgematest ahwidest ära lahutawad. — Ka Bommeli „Maakera ajaloo“ tõeasjade korraldusega ei ole lugu sagedaste mitte parem. Selles raamatus astub weel enam niisugusid mõttemõlgutusi maakera alg-aja sündmuste kohta ette, mida keegi inimene harilikult teada ei wõigi.

Köhleri raamatu „ilmaloomine ja ilmaots“ kohta tunnistame heameelega, et kirjutaja enam kui ta kaaslased selle peale tähendab, et kõige uuem Kosmogonia ehk maailmakehade teadus mitte alati kindlal alusel seiswate tõeasjade peal ei seisa, selle peale waatamata ei jõua ta selle erakondlusest olekuni tõusta, et siin usk usu wastu seisab.

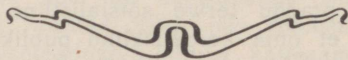
Igatahes on praegu terwe sotsialistline kirjandus sinna poole kaldumas, et oma kergeuskliku publikumi keskel seda waadet äratada ja alal hoida, et kõik meie aja mõtewõimulised haritlased Darwini õpetuse poole hoiawad ja et wiimane hästi põhjendatud, kindla tõeasjade peal seiswat ilmawaadet pakub, ja et tema läbi ristiusk ära wõidetud on. Kui seda wõitluses elu hädaliste tarwiduste eest wihaseks saanud ja peale selle ilma kristliku haridusest üleskaswanud rahwakihile ikka jälle uueste petlikult kui ümberlökkamata tõde ette tuuakse, siis wõetakse seda ka himuga wastu, pealegi et see ilmawaade, nagu meie kohe ära näeme, kõlblise maailmakorra ära salgab, sel teel wõib ta mitmetele kõlblusest oleku katteks saada.

Nii töötab see erakond usu wastu, kes ilusa kõlawa lause: „Usk on eraasi“ oma programmi üles on wõtnud.

Seda wiga wõib ainult nende tugew waheleastumine ära parandada, kes tõtt tunnewad. Ikka jälle peame selle peale tähendama, kui petlikud ja usaldamatad need autoriteedid on, mille peale darwinistline, materialistline ilmawaade ennast üles ehitab, et need osalt ka tõeasjade wõltsimiste ja karwupidi kiskumiste eest tagasi ei kohku. Edasi peame ikka jälle selle peale tähendama, et materialismuse, niisama kui ristiusu õpetustes sõna tõsisest mõttes mitte teadus, waid usk peaos

etendab, ainult selle wahega, et kristlik usk alandlik, materialismuse oma aga kõrgimeelne on.

Edasi tuleb seda ikka jälle silmas pidada, et kristlik ilmawaade sugugi mitte elunähtuste peal põhjenewate tõeasjadele wastu ei käi, wiimaks, et suuremad loodusliste tõeasjade ülesleidjad, mille wastu Dodelid ja Häckelid ühepäewakärbsed on, peaaegu ilma erandita usklikud ristiinimesed oliwad, isegi oma õpetuses, millest nad wististe kõige paremine aru said, surmawat sõjariista ristusu wastu mitte ei näinud. *)

---

*) Waata minu raamatukest: „Looduse uurijate usk“ (Berlin, 6. trükk 1907).

2. Darwinismus sotsialistlise kõlbluseõpetuse alusena.

Mie asume teise punkti juurde, milles meie darwinismuse wahekorda uuema rahwaeluga näeme: darwinismus sotsialistlise kõlbluseõpetuse aluspõhjana.

Kui meie ka ära nägime, et materialismns just neid mõt-teid salgab, mida muidu kõlbluse aluspõhjaks arwata tuleb, siis ei wõi tema tähelepanawal wiisil kõlbluseõpetuse üles-seadmisest mitte mööda peiseda: ikkagi tunneb tema eneses kõlblist wastutust.

Küsime esiteks lühidalt, missugust seisukohta wõtawad sotsialdemokratia ja materialismus kristliku kõlbluse kohta. Esimese esitajad salgawad ühelhäälel ristiusu kõlblist mõju, Dodel ja Bebel puhuwad sedasama wilet. Kõigi nende meeste meelest ei ole ristiusk midagi wäärt; mis tema kõlb-liste eeskirjadena ette toowat, ei olla muud, kui juutide ja Buddha moraliseaduse järeloomamine, iseäranis panna ta rõhku weel liha- ja maailma põlgamise peale.

Bebel ütleb oma wäikses kirjas „Ristiusk ja sotsialismus“ (lhk. 12): „Armastuseusk, kristlik usk on enam kui 18. aastasajast saadik kõigi teisitimõtlejate wastu põlgduse, taga-kiusamise ja rõhumise usuks olnud“ ja (lhk. 15): „Headus, mis ristiusu walitsuse ajal tekkinud, ei ole mitte tema töö; ja palju kurja ja paha, mis ta toonud, seda ei taha meie mitte. Seesugune on paari sõnaga meie seisukoht.“ Igatahes on see selge küllalt. Meie ei taha mitte Bebeliga selle ristiusu poole üle waielda, meie kahetseme nende paljude liigkaswude üle, mida ristiusk pikal kestwuse ajal oma inimlikkude esitajate läbi omandanud on; kuid ristiusu kõlblist ja haridus-ajaloolist tööd lihtsalt ära salata, selleks on küll mõistuse sõgedust ja arusaamatust waja, mis otse kohutaw on.

„Sotsialismus,“ ütleb Bebel eelpool nimetatud raamatukeses, „mis õiglane rahwa- ja inimeste riik on, tahab neid kõlbluseeadusi, mis kirikule 18. aastasajast saadik waewalt enam kui näitesildiks ja massede rõhumiseks ja kurnamiseks oli, tõeste elus maksma panna.“

Waatleme korraks seda kõlblust, mida sotsialdemokratia maksma tahab panna! Et kõlblus ilmawaatega alati ühenduses seisab, siis peab olukord ka selle moraliga samasugune olema, mida darwinismus kõrwale heidab.

Raamatus „Tõsine looduse usu alus“ (lhk. 73. 74) seisab: tõsine haritud inimene ei tee praegusel ajal mitte sellepärast kurja, et ta nnhtlust kardab, waid tema teeb head lugupidamise pärast enese wastu. See enesest lugupidamine on kõige ausameelsem egoismus, mis inimesel olla wõib; ta tõuseb enesetundmisest, aga selle põhjus seisab jällegi kaswatuses. Iseenesest lugupidamine wiib kaaslastelugupidamisele, ligimesearmastusele ja „inimsusele“.

„Looduseuuri ja usutunnistus“ seab (lhk. 30) seaduse üles: „Kõigis asjus tõetruu ja aus olla!“

Dodel räägib pärispatust („Mooses wõi Darwin?“ l. 30): „See on üksikolewuse püüd, mida juhtumisi tähelepanna wõib, et ta jälle madalamal järjel seisjate esiisade astme peale tagasi pöörata tahab.“

Edasi öeldakse: „Kes inimese surmab, see on liig kaugele meie esiwanamate edenemiseastmele tagasi läinud, ta on „saawast inimesest“ jälle loomaks muutunud. „See, kes elust teisel pool maailma midagi teada ei taha, sest et ta sellest midagi teada ei wõi, on õiglane inimene, niisugust inimest ei tohi meie ta püüdmises mitte segada, et ta siin maapeal kõigi teistega ühenduse taewast luua ja maad enese ja teiste õnneks paradiisiks muuta tahab. Ainult sel sihil töötades oleme täied inimesed. Üksiku õndsus wõib ainult siis täielik olla, kui ta teiste õndsusega mitte wastolus ei seisa, waid kõige laiemas kokkukõlas. Sellest kaswab iseenesest loomukohane, inimesewääriline moral ja eetika wälja, mis kõrgemale kui kõik usudogmad inimesesoo kõige kaugematesse tulewikuaegadesse paistab.“

Dodeli moralimõiste kohta tuleb tema lauset tähtsaks pida (lhk. 10): „Õige inimene ei kahetse mitte midagi!“

Häckel räägib oma monismuse eetika üle („Monismus usu ja teaduse ühendajana“) järgmiselt: Mõistliku usu kõige kõrgemaks kõlbluseeaduseks jääb inimesearmastus, mis loomukohases egoismuse ja altruismuse, enese ja ligimesearmastuse wahelises tasakaalus seisab.“ Seda seadust näeb Häckel

juba meie loomalikkudes esiwanemates kui kõlblist instinkti, mis loomulikult muud ei ole kui loomade inimesteks muutmise. Sarnasel kujul awaldab ta oma mõtteid ka „Eluimedes“.

Ka teiste tarwinistlaste juures leiame juhusliselt sarnaseid mõtteawaldusi. Oma üleüldistes awaldustes ei ole neil mingit wäärtust. Kui meie aga selle wastu järjekindlalt läbiwiidud materialismusele ligineme, siis sattume juba enam sarnaste mõtete peale, mis meid sügawamine seda „kõlblust“ waadelda laseb.

Seidlitz ütleb („Darwini teoria“ lhk. 198): „Mõistlik ja kõbliline elu põhjeneb kehategewuse rahustamises, mis õiglasest wahekorras ja tasakaalus sündima peab. Kui ühte kehategewust, ja waimuomadust ülemäära rahustatakse, selle juures aga teised hooletusesse jäetakse, siis wõib inimene kõlblusest saada.“

Habbes ja Stirner nõuawad: „Armasta iseennast üle kõige!“ ja Habbes nimetab „enesemaitsemise- ja walitsemise-himu kõbluse juhtnööriks.“

Büchner seletab („Jõud ja ollus,“ 1. trükk, lhk. 249): „Waenlase armastus on rumalus, sest et ta inimese loomule wastane on.“ Seesama: „Igaüks kraabib ja ajab oma paremate elujõududega maa ainelisi warandusi ja omandusi taga, ta nõuab neid rõõmuse, maitse, mis temale tuhandkordselt peenendatud ja paremaks muudetud aine pakub!“ (lhk. 27) ja: „Üksiku inimese südametunnistusele wõib see ükskõik olla, kuda ta oma tegewust seab, ainult seda tuleb meeles pidada, et ta ühiskonna ja tema seadustega kokku ei põrka ja tüli ei sigita —“ (lhk. 248.)

Häckel peab „Eluimedes“ nõndanimetatud parandamata haigete enesetapmist ja tapmist õigeks. (Pikemalt seletust leiab lugeja Häckeli „monistlise eetika“ üle minu kirjas: „Häckeli ilmawaade loodusteadlisest küllest walgustatud.“ Stuttg. 1906).

Sarnased mõtteawaldused on hirmuäratawad; et siin morali üle enam juttugi ei wõi olla, see ei seisa enam kahtluse all — ometi peab nende meeste selles niipalju õigust andma, et nad darwinismuse kõige pahemaid järeldusi elusse tahawad wiia. Küsimus peitub weel selles: Kas on head ja paha, õigust ja õigusetust olemas, mis meile kohustuse peale paneb, sündmuste ja asjade üle otsustada ja selle järele talitada? Kui meie „jah“ ütleme, siis oleme seega dualismuse õigeks tunnistanud, mis aga nõndanimetata-

tud monistide poolt ära salatakse; kui meie „ei“ ütleme, satume Büchneri kõlblise nihilismuse walda.

Kui kõlblised mõisted ja woorused loomade nõndanime-
tatud sotsiaalsest instinktist wälja arenenud peaks olema, siis
ei ole neil mingit kõrgemat wäärtust. Edenemise seadustel
peab üleüldine maksvus olema, ka waimlise elu asjus, ka
wõistluses eluolemise eest ühes loomaliku walikuga, kui nad
tõe peal põhjenema peaks. Kuid see on läbi ning läbi egoist-
line juhtmõte, kui öeldakse: Igaüks on iseenele kõige lige-
mal ja peab waatama, et ta wõistluses eluolemise eest kõi-
gist teistest üle oleks ja teisi oma kasuks alla suruks, järje-
likult teistele ainult siis kasu teeks, kui see temale enesele
kasulik on. See on kõlblisele tegewusele just wastoluks; sest
et wiimane enese kasu peale mitte ei mõtle. Kuda wõib nüüd
egoistline juhtmõte midagi niisugust loonud olla, mille olukord
tale enesele päris wastaoksa räägib.

Meie ei taha darwinismusega selle üle waielda, kuda mo-
ralimõisted, mida ometi Büchneri eitamisest hoolimata sa-
lata ei wõi, tekkinud on. Igatahes on see kõige raske-
matest kiwidest, mida keegi darwinistlane teelt kõrwale lükata
ei suuda. Meie tahame siin harutusele wõtta, kui palju
darwinismus kõlbluse aluspõhjaks olla wõib. Õitse-aja lange-
mise jarele, mida meie ülemal pool näitasime, on lugu sel-
lega üsna halb. Kui sotsialdemokratia üleüldiselt maksmaid
morali-mõisteid ka tulewikus weel maksma tahab jätta —
nähtawalt tahab seda Bebel teha — siis on lugu järgmine:
Egoistlik wõistlus eluolemise eest peab sarnase eetikalise
mõiste tarwis wälja kurnatama; kuni praeguse ajani ei ole
sarnane süstematlik wäljakurnamine weel mitte lõpule jõud-
nud, sellepärast ei ole ka sotsialistlist eetikat weel mitte, ja
meie wõime juurde lisada, sarnast eetikat, mis enesekasu-
püüdja wõistluses eluolemise juhtmõtte peal ehitatud on, ei
saa ialgi olema, see peaks kõigile siiaaamalsetele moraliwaa-
detele wastu silmi lööma. — Ühe morali poole peale peame
siin weel mõtlema, mida sõna kitsamas mõttes kombuseks
nimetada wõiks. Tema jauks on meil mitmed raamatud, jär-
jelicult arwamised käepärast, mis meile sotsialistlisi wõi wä-
hemalt sellele ligidal seiswaid waateid awaldawad. Meie ar-
wame siia hulka peatükki „Abieluwale“ Nordau raamatust;
„Kulturalise inimesesoo konwentsional waled“,*) kirjatöö, mida
sotsialistid soojalt soowitawad, siis Engels'i „Perekonna ürg-
aeg“ ja kõige enam Bebeli „Naisterahwas“.

*) Tõlgitakse praegu Eesti keelde.

Mõlemad wiimselt nimetatud raamatud katsuwad üsna kindluseta alusel kulturaloolist pilti inimesesoo ajaloost anda, milles nad Darwini õpetuse arwatawast tõelsusest wälja lähewad ja inimesele loomalikka, puude otsas elawaid esiwane- maid otsiwad, millel loomalikud kombed ja ka kõlwatused loomulikult omased oliwad. See on esimene eksitus wõi üt- leme, esimene tõendamata arwamine, mille peal Bebeli kuu- lus raamat põhjened. See ei ole mitte õige, et kirjanik sel- letaolisi arwamisi tõeasjadeks üles seab. Ka muidu peame Bebel-Engels'i abielu kulturaloosse mitmed küsimise märgid paigutama. Ta on peaaegu otsani ainult mõttekujutus, mis Morgani arwatawate uurimiste peal põhjened. Selle peale waatamata peame Bebeli kõlbuslist tõsidust kõrgeks tunnistama, millega ta olewiku kohutawat seisukorda kujutab ja kõlbma- taks peab. Kui seda raamatut arwustawa pilguga waa- delda, siis wõime meie, kristlased, mitmes tükis tema poolt olla, nimelt, kui ta olewa korra kõlblusetust toonitab. Kuid Bebel sattub sedamaid teise jämeda wea sisse, kuna ta ole- wat ühiskonnakorda walitsewa kõlblusetuse eest wastutawaks teeb. Tema waade selles asjas on täitsa linikuga kaetud. Kui ta kinnitab, et wäga harwaste nõnda kõlbluseta olukord walitsenud olewat kui praegu, siis wõib tal selles asjas õigus olla, kuid ta peaks põhjalikumalt selle kõlblusetuse sügawamaid hallikaid uurima.

Need peituwad üsna kindlaste meie aja darwinistlistes- materialistlistes juhtmõtetes. Meie ei taha tõeste mitte nõndan. kristlikka ringkondasi walgeks pesta; meie teame, et siin mit- mes, mitmes asjus patustatakse; aga siiski on see suur nar- rus, kui põhjusemõtte silmakirjalikude esitajate kaudu põhjus- mõtet ennast kõlbmataks arwata, s. t. ristiisku ta ebakohaste jüngrite wastu ära wahetada. Igatahes ei ole ristiusk sarnaste juures kõlblusetust ära kautada suutnud, aga ta ei ole neid ka mitte kõlblusetusele ajanud. — Nüüd waatleme seda järjekindlalt materialistlist moraali, millest meie juba mõ- ned näitused ette tõime. Kuda waatab ta abielu peale? Siin awab Nordau meile silmad ja tulewikusse ulataw pilk, kui darwinistliste põhjusemõtete täidaminek aset leiaks, on jões- tust ärataw.

Nordau on oma olewa wahekorra arwustamises mitmeti Bebelile sarnane, ka tema juures leiame palju, millele alla kirjutama peab, siiski on ta Bebelist märksa ühekülgsem. Ka temale on olew ühiskonnakord arwustamise aineks. Ta wõrdleb klassikaliste rahwaste moraalimõisteid ristikoguduse omadega ja leiab, et need üksteisest täitsa lahku lähewad. Et ta ristikogu-

dust ennast suureks waleks arwab, peab ta järjekult ka tema moraalimõisteid ja tema abielu waleks arwama. Kuid wõtame kohe hakatuses enesele selle teadmise, et Nordaul kui juudil mitte õigust ega wõimalust ei ole, ristiusu üle otsustada: waewalt tunneb ta tõsiseid kristlasi, weel wähem tõsist kristlikku abielu, järjekult ei ole neid olemaski. Säherdune on Nordau loogika.

Missugune on siis Nordau järele loomulik moraal ja missugune abieluworm on Därwini põhjusmõtte järele õige? Et inimene materialistide arwamise järele ainult kõrgemaisew loom on, siis otsiwad nad ka selles asjas loomariigist toetuspunkti; nad salgawad inimesesoo kõrgemat edenemise astet ja suruwad ta alla loomariiki. Kuuleme Nordau enese sõnu:

„Kui meie kõrgemale edenunud loomasi waatleme, siis ei ole mitte raske ära tunda, et nende juures isase himu emase järele ainult jooksu ehk otsimise aja wältusel wõi selle aja wältusel kestab, mida mesinädalateks nimetada wõiks, ja et wastastikune truudus, mis ainult üksikute liikide juures üleüldiselt omane on, poegade sündimise ajast mitte kaugeemale ei ulata. Meie inimlik uhkus wõib küll sündmatalt sellele asjaolule wastu tõrkuda, ometi peame meie nende analogiate järele loomariigist, mis ju nendest samadest eluseadustest juhitakse kui inimesteliik, inimlikka elukombeid wõrdlema, kui meie teada tahame, kas nad loomulikud ja tarwilikud wõi kunstlikud ja wägiwaldsed on. Wõrdluse wiis wiiks meid arwamisele, et armastus oma eesmärgi kättesaamise ja ülesande täidminekuga otsa saaks, nagu nälg toidutarwiduse täitmisel, ja et emaloomal poja sündimisega tema armastuse-elu akt lõpule on jõudnud, et jälle uus akt teise jooksuajaga algada wõiks. Kui see, nagu näib, õige ja loomulik inimese tuntuse-seisukord on, siis ei ole kestwal üksikabielul tõeste mitte organilist eluõigust — — —“ (lhk. 309, 310. 10. trükk.)

Teises kohas ütleb ta (lhk. 305): „Inimene ei ole tõeasjalikult kellegi monogamiline (üksikabieluline) loom, kõik sisse-seaded, mis monogamia tundemärki näitawad, ei ole enam loomulikud, on inimesele enam wähem tüitawad.“ See tähendab teiste sõnadega: Loomulik abieluseisus on „waba armastus.“

See arwamine on toores, aga siiski järjekindel. Kui moraali juba loomades leidub, siis on meil ühes Nordauga igatahes õigus, loomalikka olusid inimeselise olude idudena waadelda. Kas wõisiwad loomalikud abielu-olud lõppemata kõrgemaks inimlikeks üksikabieluks wälja areneda, ilma et kõrgemad moraalid

mõisted, mis inimestesse on istutatud, sinna wahele oleksiwad astunud, see on enam kui kahtlane. Kes täieste inimese loomalikku põlwenemist usub, see peab ka inimese üksik-abieli loomuwastasust wõi wähemalt selle juhuslist olekut uskuma ja „waba armastust“ kui kõige täielikumat kuu lutama. Neil põhjustel kuulutab Nordau „lahutatuid“ wahwadeks inimesteks, abielu-rikkumist ei wabanda ta mitte ainult, waid ülistab teda pealegi.

Niisugune on materialistline kõlbluse õpetus; säherdune on abielu Darwini arwamisewiisi järele: Inimene ei ole muud kui suguaine, mille järele ka tema tegewus kujuneb. Abielu oma kõrge kõlblise sisuga, mida peaasjalikult alles ristikogudus temale annetas — on tühi kõmisew sõnakõlks, suur pettus; perekond oma südantülistawa rõõmuga, oma kaswatusewiisiga — kolikambrisse wiskamise wääriline. Maha seesugune rämp, abielu ja perekond!

Niisugune on eesmärk kuhu poole sotsialistline inimestesugu püüab. Kuid mida tahab ta sellel teel kätte saada? Bebel arwab ekslikult: taewast maa peal! Juba waimus näeb ta suurt kõlblist rahwast, ja kõik need pahad kaswud, mida praegune moodsa ühiskonna moraaliline elu näitab, pidawat ühe ropsuga kadunud olema. Sel nõiasõnal oleks suurepäraline eesmärk: riigi sotsialiseerimine ja olewa abielu-wahekorra ärakaotamine. Meie ei kahtlegi, et Bebel ka siin kõlblisest tõsidusest waimustatud wõib olla, ometi peitub siin terwe tema mõttekäigu suur alustrajaw wiga. Kuda wõidakse uskuda, et sellega kõlblusetusele ots tehtaks? Ainult siis, kui inimene loom oleks ja kui see temale hea oleks, loomalikkude kombede juurde tagasi pöörata. Loom ei tunne igatahes mitte kõlblusetust, sel lihtsal põhjusel, et ta ka kõlblust sugugi ei tunne. Temal puudub täieste juhtumine, kõlblusetu olla, sest et ta ühegi kõlbluseseaduse külge seotud ei ole. Bebel-Nordau retsept, eeskiri, inimesesoo moraliseerimiseks kõlab peajoontes järgmiselt: Kautage kõlbluseseadused maailmast, siis kaotate teie sellega ühes ka kõlblusetuse ära!

Ka Bebeli paarwamine, et inimene Darwini järele oma loomu poolest elajas olewat, jääb tõendamataks. Palju enam on kindlal alusel seisew tõeasi see, et inimese tarwis iseäralik kõbluseseadus olemas on, mida ta kuulma peaks ja et temal waba tahtmine on, mille tõttu ta kõlbluseseadust kuulata wõib, aga mitte looduseseaduse paratamusega kuulama ei pea. Sellepärast ei tohi inimene ühtegi loomalikku kombet wastu wõtta, teiseks ta ei wõigi seda, sest kõlbluseseadus tema sees paneb kõige elementaarlikuma, tugewama jõuga selle wastu.

Lühidalt: Inimene on ja jääb patuseks ja ei lase end maa-pealsete wahenditega mitte ingliski teha. Nõnda ei ole Bebeli tulewiku-unistus muud midagi, kui unenägu ja kui tema ja ta tõsised ja õiglased seltsilised seda mõtet õigel ajal maha ei raputa, siis lõpeb see kord koledusega, ja üles ärgates näewad nad ära, et inimene, kui ta loomaks tehtakse, palju hullem on kui loom.

Meie näeme, et ka siis, kui sotsialdemokratia darwinismust kui kõlbluse aluspõhja ja tõde tarwitada tahab, see wõlts ja kawal eksiwalgus teda teelt kõrwale wiib, mille peal ta oma majanduslise põhjusemõtte järele käia ei tarwitseks. Darwinismust toob enesega inimese loomust wale arwamisewiisi kaasa, sest et moraliteet, waba tahtmine, kõlblusline wastutus ja patt mõisted on, mis milgil wiisil Darwini loodusewaste raamidesse ennast paigutada ei lase. Teiseks on seks jälle Vogel-Straussi-loomu tarwis, et nende tähtsate mõistete olemasolemist lihtsalt ära salata; salatakse mõisted ära, mis ainuüksi tõsisele kõlblusele alust rajada wõib.

Olgugi, et katsutud on, darwinistlist kõlbluseseadust üles seada, siiski seisawad kõik need katsed nõrgal alusel. Enam mõju awaldab Carneri katse oma raamatuga „Meie aja inimene“. Iga tõsise kõlbluse aluse: Jumal, kohustus, süüteadwus ja tahtmise wabadus salgab tema küll ära, kuid ometi astub ta kõige tõsidusega „waba armastusele“ wastu; isegi heakstunnistawate sõnadega räägib ta ristiusu üle, nagu „wäga hea kaswatuse abinõu“ ja „püha armastuse õpetus“. Kuid wale tee peal on temagi. Tema kõlbluseks peanõudmiseks on: „wõimalikult suurema inimestearwu wõimalikult suur õndsus“. Seda tahab tema õiglase kaswatuse läbi kätte saada, kuna ta egoismust puhastab ja inimesele näitab, et kõlblus õnnelikuks teeb, ja et see inimene kõige rõõmsama enese tunneb olewat, kes teiste kasuks töötab. Nii siis, inimesed pidawat kõlbluseliselt talitama, mitte wälispidise sundimise, waid seesmise hääle läbi seks aetud, sest et kõlblusline tegewus neid rahustawat; kõlblus olewat neile teiseks loomuks saanud.

Kes tahaks salata, et Carneri seega inimesele tõeste kõrge sihi annab. Kas on see aga kättesaadaw? Kes tõsiselt oma kõlblist südidust läbi katsub, on seni alati oma ulatamatust selles püüdmises ära tundnud; kes suurustas, et ta selle eesmärgi kätte on saanud, see ei ole, nagu elu seda weel ükslugu õpetab, pooleltki seda sihti kätte saanud. Niisugused ideed, nagu Carneri omad, ei wõi enne üleüldist tähelepanemist leida, kuni nad igapäewases elus, praktikas läbi katsutud ei ole. Carneri põhjendagu ometi korra üks kaswatuse-

asutus, milles noorsugu ajna tema selgitatud egoismuse ja õnnelikkuse poole püüdmise läbi kõige puhtamale kõlblusele kaswatatakse. Kas leiaks tema küll palju kasvatuse wilja?

Peale selle peaks Carneri darwinistlasena ka wõima, noortsugu darwinistliste põhjasmõtete järele s. o. wõistlus elu-olemise ja loomuliku waliku kaudu kõlblusele kaswatada. Ainult siis wõiks siin jutt darwinistlise kõlbluse-õpetuse üle olla. Nii peaks tema, kui ta järjekindel tahaks olla, nooresoole ütlema, et ta õnne poole püüdmises siis kõige hõlpsamine sihile jõuab, kui ta wõistluses eluolemise eest oma indiwi-dualisi, isiklisi tulusi kõige enam silmas peab, et vähem ots-tarbekohaseid, nõrgemaid inimesi ära wõita. On's Carneri selles nii järjekindel? Õnneks mitte, Ennemine soowitab ta nooresoole usku — kõigewägewama Jumala sisse taewas!! Noortsugu edenemiseõpetusega tutwustada, olla „selge hul-lustus“!! Noh, enam ei wõigi meie nõuda: sest see on isegi darwinistlise-ateistlise ilmawaatele nagu pankroti tunnistuseks. Kuid see lõhnab jällegi wäga küsitawalt ülemal pool nimeta-tud põhjasmõtte järele, et usk rahwa ja rumalate tarwis pä-ris hea küll weel olewat.

Aga, kas on üleüldse inimesi olemas, kes õnnelikkuse poole püüdmise läbi kõrgemale kõlbluse astmele on tõusnud? Carneri waadaku korraks elu-ilma ja näidaku meile sarnaseid eksemplarisi meie enese soost. Ma usun, sarnase otsimise wa-ral saaks ta kõige paremine oma kõlbluse-õpetuse ulatamatust ära nägema. Ta uuringu kõlbliselt tõeste kõrgelseisjaid inimesi selle põhjuse järele, mis neid kõlblusele on ajanud, Meie ei taha mitte nende peale waadata, kes kristlased ja oma usu põhjal kõlblikult talitawad. — Teeb ta seda, siis leiab ta, et mõnel inimesel suur kohustuse- wõi armastusetunne ligimiste wastu on, siiski ei wõi seda weel mitte õnnetundmuse järel-duseks lugeda. Selle tunde täitmise läbi ei ole nad mitte õn-nelikud. Ja kui neid küsitakse, kas nad sellepärast kõlbliselt talitawad, et selle läbi enese õnneliku tunnewad olewat, siis lükkawad nad selle mõtte pahaselt tagasi ja seletawad: „Kui lugu nii oleks, ei elaks ma mitte kõlblikult.“ Kas ei wõi seda mitte tähtsaks instinktiwlikeks tundeks lugeda, mis inimesele sarnast healt suhu paneb!

Aga kui ometi wäike hulk inimesi leiduks, kes tõenda-wad, et nad õndsusetungi pärast kõlblikult elawad — kuda oleks lugu siis suure rahwahulgaga? Ei juleta selle peale mitte mõelda, mis siis tuleks. Inimesesoo ei ole praegu weel mitte inglisi, ja seni kuni Carneri'le ja teistele sotsialistlikele unistajatele korda läheks ainult tuhat darwinistlist inglit üles

kaswatada, oleksiwad nemad ise ammugi käre das, äritatud wõt-
luses eluolemise eest ära pühitud. Rahwahulk omandab dar-
winismusest ainult tõsiseid ja ainult temale meelepäralisi jä-
reldusi, ja need on, nagu meie juba nägime: Tugewama elu-
õigus, nõrgema ärahäwitamine, oma õnne ülesehitamine teiste
rusude peale. Kaunis kõlblus, kas pole tõsi?

Nii näeme meie juba esimestest katsetest, darwinistlist
kõlbluseõpetust põhjendada, et tema kare da elutõsiduse ees
kokku langema peab. Asi jääb selleks, et tõsine kõlblus en-
nast ainult selle peale üles ehitada laseb, mille huk-
kaminekut darwinistlise ilmawaate ja Häckeli poolt teotawate
sõnadega ette kuulutatakse; kohustuse tunde peale, mis
waba tahtmise teadwusest ja elawast jumalausust wälja kaswab.

3. Darwinismus ja sotsialistiline majandusepolitika.

Kui darwinistline-materialistline ilmawaade, nagu meie nägime, nii väga suurt mõju sotsialistide ilmawaate peale usu ja kõlbluse asjus awaldanud on, siis ei ole teisite wõimalik, et see mõju ka politikasse ulatab; õiete ütelda, käiwad politikalised arwamised alati enam ehk vähem ka usuliste ja moraaliliste arwamistega käsikäes.

Selles asjas on darwinismus iseäralikku teed käinud. Darwin ise on sotsialpolitikalisi arwamisi harwaste awaldanud. Ta ei ole seda sellepärast teinud, et need temale ligidal ei seisnud. Ka sotsialdemokrat Aveling, kes oma erakonnale waimustusega toimetatud ja ülewaatliku töö: „Darwini õpetus“ on pühendanud, peab järele andma, et selles asjus Darwiniga midagi peale hakata ei ole, ehk küll temagi teda kui sotsialisti näha tahaks ja mitte ei kahtle, „et tema oma kaastundmuse proletariaadile on kinkinud“. („Darwini theoria“ l. 54).

Seitsmekümnendatel aastatel on darwinismuse poliitikaliste järelduste üle tüli tõusnud, mis praegugi weel lõppenud pole. Selleks on ka põhjust olnud, sest kui darwinismust wabameelsete lihtkodanikude ja sotsialistilise proletariadi poolt kui soowitawat sõjariista kristliku ilmawaate wastu tarwitakse, siis peawad mõlemad erakonnad teda ka oma poliitikaliste waadete kohta tarwitama, ta peab nolens volens, tahes ehk tahtmata nende politikaga kokkukõlas seisma! sest mis usuliseks wõitluseks õige peab olema, see ei tohi ometi majanduslise wõitluse jauks kõlbmata ja ekslik olla.

See on üli rõõmustaw näidend, mis meile siin wastu astub, tabaw näitus, kuida ühte waadet enese kasuks tarwilikul korral pöörata ja painutada osatakse; aga see mõte, et siin mõlematel erakondadel õigus oleks, on asjaseisu tõttu wõimata.

Waatame lühidalt, kui kaugele sotsialdemokratiale see õnnestab, kui ta darwinistlikes ilmawaates oma politikale tuge otsib.

Seda mõtet ei saa maailmast ära kaotada, et darwinismuse põdjumõte üsna püsti-egoistiline on. Wõistlus eluolemise eest ja olukohase olemuse väljavalik ei lase koguni mitte teist seletust anda. Igaüks on enesele kõige ligem ja peab selle eest muretsema, et ta selles võistluses edasi saaks, ta ei pea mitte ainult kõige jõuga oma ümbruses olewate taastuste vastu võitlema, waid ka — see on Darwini juhtmõtte sügawam tähendus — kõige wäega oma kaaswõistlejate vastu astuma, et ta enne neid eesmärgile jõuaks ja et suurem kaaswõistlejate arv wõitu raskendab, siis peab ta üsna loomulikult nendele ette jõudma ja oma tublidusega neid ära häwitada katsuma, kus ja kuida ta seda wõib. Sarnane wastastikune häwitamisewõistlus ei ole mitte ainult õige, waid päris kohustusline. Kui darwinistlist juhtmõtet majandusepolitika kohta tarwitada, siis kõlab ta järgmiselt: kõikide üleüldine wõitlus kõikide vastu, üksiku isiku wõistlus ja täieline wabadus oma õnne poole püüda, lühidalt: hoolimata egoismus.

See peaks tõeste pimedusega löödud olema, kes mitte ära ei tunneks, et olewikus nende põhjusemõtete järelekäimine täies hoos on. Mis on wabameelne majandusepolitika mitmes punktis muud, kui praktikas darwinismuse nähtawale toomine? Wabakauplus, wabaliikumine, piiramata wõistlus ja kasudemajandus, tugewama õigus ja nõrgema hukkaminek, need on meie aja tuntawad tõemärgid, ja peaaegu näib nii välja, nagu oleks nad darwinismusest laenatud. Õieti on asjalugu järgmine: Mis looduses tõeste wähesel määdul leidub, seda on wäga kõwendatud määdul inimeste keskel kurwastawal wiisil elusse wiidud.

Tutaw rahwamajanduse teadlane Schäffle, kes meie majanduslisi olusi sagedaste nii terawalt ja tabawalt kujutanud, on darwinismuse juhtmõtteid, mida ta arusaamata wiisil õigeteks pidas, sotsiaalse inimese-elu kohta tarwitanud ja temast praeguse aja paratamatust tuletanud. Paneme korraks tähele, kui tabawalt ta „wõistlus eluolemise eest“ mõju meie majanduslise elu kohta kirjeldab (Ges. Aufsätze I. p. 16): „Wäline walmistusewõitlus häwitab hulk materjali ära, kuna ta selle juures aine loomulikku olekut muudab: taimi hukatakse, elajaid tapetakse, ja suur arv inimesi saawad õnnetuks, kuna nad oma ihu, elu, terwise ja omanduse kautawad. Wälise sõja läbi langewad tuhanded, terwed rahwad wõiwad kukka

minna ja isegi weel uemal ajal kaowad terwed rahwatõud ära. Seesmisses sõjas, milles kurjategijad, petjad, wõrukaelad ja kontwõerad ühiskonna wastu üles astuwad, mille wastu aga ühiskond omalt poolt tugewa riiklise wõimuna astub — on häwitamine, ärahukkamine, enesetapmine, kurnamise- ja petuseohwrite surm üsna sagedad ja ainukesed peaseteed. Kaks erakonda, kes ilma kolmanda jõu waheleastumata, aga ka ilma kawaluse ja wäewõimuta, oma kasude tasakaalu ja -korralduse eest wõtewad, teewad sagedaste niisuguse lepingu, mida lõwilepinguks pidada wõib; wiletus, meeleehtmine, surm, pankrot, kõngujäämine ja enesetapmine, lühidalt füsi- kaliste ja moraaliliste isikute ja nende omanduse hukkaminek on niisuguste wäewõimul pealesunnitud lepingute sagedane tagajärg. Mõteltgem liiakasuwõtjate-, eksituse-, börsespekulatsiooni-, õnnetute abielude- ja kahjulikkude kaubalepingute-ohw- rite peale; wähemate äride, raudteede, riikide, tehaste jne. ärahäwitamise peale, mis suurwõimude sundiwate otsustuste tagajärgedena ilmuwad. Mitte sugugi wähem häwitawalt ei mõju töö-otsimise häda ja wõistlus ja kadedus teistel tege- wusewäljadel. Waimline allalangemine, wõistlejate poolte meeleehtmine — see kõik on niisuguse rahulise wõistluse- sõja tagajärg, mis nüüdse aja sotsiaalsest edenemise käigust mitte täitsa ära ei kao.“

See on tabaw kujutus meie ühiselu wallast, ja tahtmata peab küsima: missugused on need metsikud juhtmõtted, mis sarnase seisukorra loonud. Kui kaugele ei ole selles juhti- wad põhjusmõtted kõigest kõlblisest maailmakorrast ära eral- danud! Jah, nõnda tõeste, kui kõbliline maailmakord olemas on, nõnda tarwilik on, et nendele metsik-tooretele põhjusmõte- tele kord ots tehakse.

Sellepärast ongi see sarnane punkt, millele kõik arusaa- jad ja õiglased sotsialdemokratia hukkamõistjad õiguse peawad andma: meie elame toorel ajajärgul, milles metsik häwiti- sewõistlus kõikide keskel walitseb. Wõistlus on igalpool ja kes- tab nii igaweste edasi, ilma wõistluseta ei ole elu. Aga sotsial- demokratia ei pane selles asjas looduse ja inimese-elu real- olusi tähele, sellepärast peame sotsialdemokratiale seda õiete silma torkawaks tegema. Kuid meie peame ka walitsewa majanduslise politika kohta ütleva, et nüüdne wõistlus loo- muwastane on, mille tarwis meie looduses ühtegi eeskju ei leia.

Kuid weel teisel asjal on sellega tegemist. Darwinismu- ses walitseb omakasuliste juhtmõtete põhjusel üksikisiku, indi- widuumi õigus. Sugu- ja perekonnamõistend on temale surnud

ja tühjad mõisted, mis liikide muutewuse woolus ära ujuwad ja kasutaks saawad, seega langeb igasugune kohustus ühiskonna wastu, niikaugele kui ta mitte isiku enese kasuks ei tule: wabadus, isiku piirita wabadus on kõik. Wabameelses majandusepolitikas ei ole asi sagedaste mitte teistsugune. Üleüldine riigikodaniku seisus peab kõik korporatiwliised, ühisliised seltsid lahendama ja isikul peab täieline wabadus olema.

Edasi ütleb darwinismus: looduses ei leidu midagi kindlat, mingisugusi alalhoidwaid määrusi, kõik on igaweses woolus, liikuwuses. Meie teame, kui wõltsid sarnased darwinismuse ideed on. Põris wastuoksa, niikaugele kui meie loodusseesamist ära näeme, awaldab ta kindlat konserwatiwlist iseloomu. Kuid too arwataw rahutus looduses ei olegi wabameelsele majanduse politikale nii wäga otstarbekohane. Kõlaw lause pandakse hüüdma: mitte seisma jääda, ikka edasi, ikka kõrgemale paremusele, täielikkusele! Sõjahüüd on ilus ja tore, kuid, — kes tähelepanelikkudest waatlejatest wõib tõendada, et wabameelsus tõeste sarnase kuulsa edu on toonud! Seatkem enestele see pilt silmade ette, mille wõistlus eluolemise eest on sünnitanud! See on narr, kes siin weel edu üle kõneleda tahab!

Meie oleme sotsialdemokratiast natukene kõrwale astunud ja tahtmata wabameelsust arwustama hakkanud.

Kui kõrwaleastumine ka meie eesmärgist natuke eemal seisab, siiski oli see tarwilik, sest et ta meile tähtsaid näitusi pakub, kuida darwinistliised juhtmõtted kujunewad, kui neid praktikalistesse eluküsimustesse asendatakse.

Oma imestuseks nägime, et meie darwinistliise majanduseelu keskel seisame, ja et meil wõimalus on ise läbi katsuda, kas darwinismus midagi kõrgemat ja paremat sünnitada, kaswatada suudab. Darwinistliise juhtmõtete maksuus sotsialistliise majanduse politika kohta on nähtawaste nõrgal alusel. Sest kõik, mida need sünnitanud ja tõeste sünnitawad, on niisugune, mis sotsialdemokratia täitsa õiglase arwustuse alla langeb.

Wiimase auuks peame ütleva, et ta darwinismuse tooreid põhjusemõtteid tarwitada ei taha ja ei wõi. Inimesi kurnawal wõistlusel ja kõigel, mis seega ühenduses ei tohtida sotsialistliises ühiskonnakorras mingit kohta olla (kas tal, kui wiimane elus tõest maksma pandaks, mingit kohta ei oleks, on koguni teine küsimus).

Nii on sotsialdemokratial tõeste täbar seisukoht: Mis teemale usu ja moraali asjus a. ja o. on, ei wõi ta ju politika asjus, milles ta tähtsat osa etendab, lihtsalt surnuks lüüa ja

mõeduandmataks tembeldada. See wõiks enam kui ühe poolehoidja wastikuks teha. Kuid, igaüks peab teadma, kuda ta ennast aitab. Meie tubliks usalduse meheks selles asjaks olgu jällegi Bebel.

Meie oleme näinud, et Häckel Bebelile, niisama ka teistele sotsialistidele darwinismuse asjus esimeseks autoriteediks on. Paraku ei wõta ta oma sotsialistlisi-majanduslisi järeldusi sugugi selle mehe tööst, waid seisab täitsa järjekindlalt ehk wabameelsel pinnal. Häckeli tähtsus ja autoriteet Bebeli kohta lõppeb sedamaid ära. Bebel ütleb („Die Frau“ l. 148): „See on arusaadaw, et professor Häckel ja tema poolehoidjad, nagu professor Schmidt, ja von Hellwald ja teised südikalt selle mõtte wastu astuwad, nagu tasandaks darwinismus sotsialismusele teed. Weel enne seda ütleb Bebel (l. 197) nimetatud darwinismuse esitajate kohta: „Nad ei tea oma enese teaduse ulatawust mitte õiglaselt ära määrata.“

Seda wiga tahab Bebel jargmiselt põhjendada (l. 198): „Teie mõtlete — sest et wõistlus eluolemise eest looduses loomade ja taimete juures teadmatalt, s. t. ilma et loom ja taim seadust tunneks, sünnib, et see nõndasama ka inimesesoo juures peab sündima. Õnnelikul wiisil tulewad inimesed, loomade ja taimete wastanditena seaduste äratundmisele, mis edenemise wõimalikuks teewad. Iuimesesugu tarwitseb ainult seda äratundmist oma politikliste, ühiskondliste ja usuliste sisse-seadete kohta tarwitusele wõtta ja temale uut kuju anda.“

Sarnane Bebeli märkus on üsna õiglane, kuda ta aga seda otsustust ümber lükkama peab, et wõistlus eluolemise eest millegi sotsialistline põhjusemõte ei olewat, ei ole mitte ära näha.

Siin astub Bebel wäga tähelepandawa pealiskaudsusega ühest raskusest üle, mis temale ja kogu tema darwinistlise aluspõhjale kardetawaks läheb. Wõib olla, et ta sellepärast oma peaküsimust katsubki nagu mängides ära lahendada. Mis ta siin ütleb, see kinnitab ainult tema seltsimeeste darwinistide materialistide waateid.

Tõeste, inimene wõitleb wõistluses eluolemise eest arwatawate seaduste täie teadwusega ja just selle tõttu on see wõistlus jäle, nii kole, toores. Järjekindel materialist ütleb isenesele: Ma tean, et selles wõistluses ainult kõige tugewam ja otstarbekohasem wõidab. Minu õigus, isegi minu kohus on seda wõitu kõiksuguste abinõudega kätte saada, milleks ma kõik rattad käima panen. Kõige suurem tugewus peitub nüüdsel ajal — rahas; tubli! ma muretsen seda enesele, niipalju kui wõimalik ja katsun sellega kõiki olewusi ära häwitada, kes minu edasisaamisele kudagi takistades teele ette tulewad.

See on juhtmõte ja pealegi üsna järjekindlalt läbi viidud. Ma arwan, Bebel peab niisuguse wäga praktilise darwinistiga rahul olema, see mees peab temale südamesoowi järele olema. Kas wõib olla, et mitte? Noh, siis on ta oma mõteta ütelsega Häckeli ja Schmidti kohta iseennast riiwanud.

Üks teine koht natuke eespool tabab asja tuuma niisama wähe (l. 146). Seal öeldakse: „Darwini seadus wõistlus eluolemise eest kohta, mis selles peitub, et kõrgemale organiseeritud ja tugewam olewus madalama eest ära tõrjub ja häwitab, leiab inimeste juure sarnase kuju, et inimesed wiimaks mõtlejate ja teadwate olewustena oma elutingimisi, ka oma sotsiaal-olusi ja kõik, mis seega ühenduses, sihtiteadwalt muudawad, parandawad ja täiendawad ja nimelt selles mõttes, et lõpuks kõigil inimestel ühesugused olemisetingimised olemas on. Inimesesugu loob wähehaawal enesele sarnaseid olusid, seadusi, majanduslisi sisseseadeid, mis igale üksikule wõimalikuks teewad, oma suudeid ja osawust enese kui ta terwiku õnneks wälja areneda lasta; üksikule aga on wõimus ära wõetud, teistele wõi terwikule kahju teha, sest et see sedamaid tema enese kahjuks muutuks. Niisugune olukord mõjub wiimaks sarnaselt inimese intelligentsi, arusaamise peale, et mõte teiste üle walitseda ajus enam mingisugust maad ei leia.“

See kõlab ju kõik üsna kenaste, kuid Bebel unustab siin täitsa ära, et siis wõistlus eluolemise eest, mis just edasiajaw edenemise-põhjusmõte olewatgi, lihtsalt kõrwale oleks lükatud; siis asuks darwinistliste waadete järele üleüldine seis, rahu olewuste keskele, kuid see on organismuse elus, olgu ta üksik olewus wõi terve seltskondline organismus, surma ja hukkaminekuga ühesarnane.

Siin ei aita miski asi, meie seisame siin raskuse ees, mis darwinismust ja sotsialdemokratiat järjekindlalt surma-waenlasteks tegema peaks. Kuid see ei tohi ju nii mitte olla. Kuhu jääks siis materialistline-sotsialistline ilmawaade, mis ennast nõnda uhkelt ümberlökkamata elunähtuste peale üles ehitab? See oleks piinlik! Siin ei jää mingi muu nõu üle kui — kahekordne raamatupidamine.

Ka Wurm („Looduseäratundmine darwinismuse walguses“) ei tea selles asjas midagi suuremat ütelda. Kuid tasahilju-kesi peab ta wõistlus eluolemise eest mõju olewuste kohta õigeaks. Ta ütleb: „Igatahes näeme meie, et need (s. t. wõistlus eluolemise eest ja loomulik walik) seni inimesi veel mitte wendusele, nagu seda ausad mõtlejad aastatuhandetest saadik igatsenud, waid koguni selle wastu waewalt veel kangemaks muutawa inimese ärakurnamisele inimese läbi on wii-

nud. Meie näeme, et aastatuhandeid pikk kultuuratöö-wôit inimesesoo willetsust mitte wâhendanud ei ole, waid seda kauget enamale jaole kuni wâljakannatamatuseni suurendanud on. Ja meie kuuleme jõukate wôiduhüüdu, kes sarnast edene- mist kui järjekindlalt paratamatust, kui niisugust, mis darwi- nismuse seaduste järele käib, peawad.

Hea küll, kui „ausad mõtlejad aastatuhandetest saadik“ wôistlusele eluolemise eest tõkkeid ette ei suutnud teha, siis ei lähe see ka meie aja sotsialistlikele unistajatele nõnda ütelda, „ühe ropsuga“ korda.

Üsna lõbusatujuline on selletaoline Dodeli harutus. Seda meest wôiwad sotsialistid päris oma meheks pidada, on ta ju ometi rahwuswahelisest töölistekongressi lõbusôidust, sügisel 1891. a. osa wõtnud, pealegi on ta oma raamatus „Mooses ja Darwin“ terve rea sotsialistlike kiiduawaldusi suure waimus- tusega ära trükkida lasknud. Selle raamatu pärastised wâl- jaanded on Dietz'i sotsialdemokratilisel kirjastusel (Stuttgart) ilmunud. Dodel kirjutab („Mooses ja Darwin“ l. 47): „See on paljas petekujutus wôi arusaamatus, kui kinnitatakse, . . . et õpetus suguwaliku üle wôistluses eluolemise eest edenewa rahwa keskel paratamusega aristokratilisele erandamisele wiib.“ Natuke maad edasi loeme: „See kes suguwaliku põh- jusmõttest õiete aru on saanud, jõuab ilma pikema jututa ot- susele: kõige suurem hoolsus kaswatuses ja hariduses, kõik koolid ilma erandita kõik õpeabinõud idanewate talentide eden- damiseks — — on loomu poolest (mitte sündimise poolest) kõige suuremate õnnelaste päralt, kes mitmesuguse rahwa keskelt wôiwad tõusta, ilma sugu ja seisuse peale waatamata.

See ei tähenda muud, kui kassi, kes palawa pudru üm- ber käib. Seda ei wôi mitte wastutõenduseks pidada, waid ainult kõnekäänuks.

Päris sassiläinud seletuse kõnes olewa küsimuse kohta on Paul Lafarque „Majandusline materialismus Karl Marxi waadete järele“ sees andnud. Ta heidab kodanikuseisusele ette, et see julgetest looduseteaduse teoriatest waimlisi rõhu- mise abinõusi sepitseda katsub, ta teeb ka Darwinile ette- heite, et see tõendada katsus, nagu oleksiwad sotsiaalsed sarna- dusetused loomulik paratamatus. Wiimase üle otsustab Lafarque üsna õiete ja sellepärast seisawad darwinistlased tema mee- lest halwas kuulsuses. Ta kirjutab (l. 16) „Darwinistlastele ei lähe see iialgi korda, teaduse õpetusi sarnatselt wôltsida, et nendest waimlisi rõhumise abinõusi tuletada wôiks. (Tubli!) Teadus on algusest saadik rewolutsionlik olnud ta on seda ka edaspidi. Teadus on mõjund, kes neid eelarwamisi ära

häwitab, mis walitsewate klasside poolt nende kõikuwa walit-
suse kindlustuseks laiali laotatakse. Seesama Darwini teoria,
mis sotsialset sarnadusetust teadusliselt kinnitama pidi, an-
nab palju enam kommunistlikele materialistidele uusi argu-
mentisi kätte, millega rõhutuid klassisi selle toore ühiskonna
wastu mässule üles kutsuda, ühiskonna wastu, milles need,
kes rikkust külwawad, ainult waesust lõikawad, milles kõik
kõrgemad wäärtused suutmatatule ja kõlbmatatule kätte lan-
gewad ja milles organilisi edenemise-seaduseid tähelepanemata
jäetakse, waleste mõistetakse ja jalgade alla tallatakse.“

Nende upsakate sõnade järele tohime küll selle mehe töö
peale iseäralikku rõhku panna. See ongi isesugune, ja abi-
nõu, millega ta wastaseid ad absurdum ehk mõteta tõen-
dusele wiia tahab, on päris radikal, põhjalik. Ta salgab
wõistlus eluolemise eest mõju tähtsuse lihtsalt ära.

„Herrade loodusteadlaste wõistlus eluolemise eest“ on
selle wastuhelk nende ajus, mis majanduslises maailmas sün-
nib; see on ainult kodanliste majanduse teadlaste poolt jumal-
datud konkurentsi looma- ja taimeriiki ülewiimine.

Ei wõi salata, Lafarqueil on õigus, aga kuda wõib ta siis
weel darwinismuse üle kõnelda, selle järele, kui ta selle
pea-põhjusmõtte ära häwitanud on ja kuda ta weel darwinist-
lasi isegi wõltsimises süüdistada wõib, sellest ei saa ta ise
küll wististe aru.

Igatahes katsub ta asja järgmiselt pöörda (lhk. 27.): Ini-
mene elab kahesuguses maailmas, kosmogonilises ja majan-
duslises. Nii kaua, kui inimene weel loom oli (see kuulub
muidugi kui kindel tõeasi ka siia; Lafarque teab väga hästi,
mis nägu alginimesel oli, kuda ta rääkis jne.) ma ütlen, nii
kaua, kui inimene weel loom oli, maksis tema kohta ainult
kosmogoniline seadus niisama ka wõistlus eluolemise eest
(ometigi kord). Kõige tugewam, kõige osawam ja kõrgeande-
lisem oli wõitja. Kuid sarnane loomalik eluwõistlus muutub
ja wõtab enesele juba eelajaloolisel ajal teistsuguse laadi. Sellest
saadik on asjadel inimlikes ühiskonnas teistsugune osa eten-
dada, kui looma juures; inimene kindlustab enesele wõidu
mitte ainult loomulikkude omaduste tõttu, waid palju enam
oma töö ja sõjariistade abil. Sedasama pilti näeme meie praegugi
weel. Kõrgemale arenenud riikides on kaugeleulataw
tööjaotus tekkinud, mis mitmesuguste klasside sündimiseks
põhjust andis; nende klasside keskel tõusis üsna kiireste wõit-
lus, millele wõidetute eksproprieerimine ja ühiskonna waran-
duse koondamine üksikute kätte tagajärjeks oli; selle järele
muutub walitsew, tööstwabastatud klass, rõhujaks klassiks, kes

teiste kulul elab, kes ikka enam wõimetumaks jääb, kuna rõhutatud klassis kõik waimlised wõimed suurenewad, mis ühiskonna majandusliseks ja poliitiliseks juhtimiseks tarwilikud on ja ükskord wõidule peawad wiima, nagu meile seda pärispõlweaegse mõisnikuseisuse langemine ja saja aasta eest Prantsuse kodaniku-seisuse wõit jne. näidanud on.

Sellest, mis öeldud, järeldame meie, et Lafarque, Marx ja Engels sihikindluseta on, sest et nad oma terwet õpetust klassiwõitluse peale põhjendawad. Muidugi mõista, ei ole neil wõimalik teisite teha, kui wõistlust eluolemise eest tõeks tunnistada ja see läheb isegi nii kaugele, et tööliste klassi üles ässitatakse, seda wõistlust kõikide abinõudega pidada, et wõitu kätte saada. Walitsew põhjusemõte on nii siis ka abinõu otsarbeks, ja kui siis wõit täieste kätte saadud on, — mis siis, jah, mis siis?

Igaüks ütleb enesele: Siis algab laul uueste peale, just niisama nagu burshuasia wõidul saja aasta eest.

Kuulame! Siis astub suur sotsialistline mõte elu ja õigusesse! Seda on metsikute rshwaste kommunismuse ja huwitawate sipelgaperekondade juures tähele pandud, millede keskel olukord walitseb, „mis salga ehk hulga seas iga wõitlust, iga isiklikku wõitlust maha surub ja üksi ja ainult terwe hulga kogulist wõitlust ümbritsewa looduse wastu edasi kesta laseb.“ See suur mõte tähendab muidugi erakapitali ärakootamist ja walmistuse abinõude terwe ühiskonna omanduseks minemist. Sellega tahetakse seda eesmärki, mis iseenesest wäga suur ja aus on, kätte saada, nimelt, et mingit rõhumist üheski ühiskonnaklassis enam ei oleks. See ei tähenda aga muud midagi kui eluolemise eest wõistluse kõrwale heitmist. Nagu eetika ehk kõlbluse juures, nii tuleme meie poliitilise põllu peal sellesama wea juure: seal tahab sotsialdemokratia pattu, siin jälle kasu wõi huwide wõitlust maailmast eemale toimetada. Mõlemad wead peituwad selles, et nad inimese loomust waleste aru saawad ja dualismust ehk kahepoolsust mitte tõeks tunnistada ei taha, mis ometigi kõigis inimese elu wahekordades ja maailmas walitseb.

Mis tähendab siis nüüd sarnane pööramine ja keeramine ja wõistlus eluolemise eest kõrwaletoimetamine inimlikus ühiskonnas? Mitte midagi muud ja midagi vähemat kui darwinismusest lahti ütlemist! Seda ei tohi aga sotsialdemokratia mitte wälja paista lasta, kui ta oma materialistlist ilmawadet alal tahab hoida. Darwinistlised sotsialistid ei wäsi sugugi ära, looduse jõudusi ju üksust nähtawale tõstmast ja nemad kinnitawad ikka jälle, et ka inimestesugu nendesamade

seaduste alla paenutatud olla kui loodus ise. Darwini õpetus seisab ehk langeb ta mõlema alussammastega „wõistlus eluolemise eest“ ja „loomulik suguwalik“. Need mõlemad juhtmõtted on selle põhjuseks; et inimene loomariigist wälja arenenud, ilma et selleks loojat tarwis oleks. Kui see nii oleks, siis peaksiwad need, nagu teada, „igawesed ja muutmata“ looduseseadused ka inimese kohta maksma ja sel tingimisel ei wõi neid mitte kõrwale toimetada, sest meie kuuleme ikka jälle: looduseseadustest kõrwalekaldumine on wõimata, muidu wõiks ju imegi sündida. Olgu, inimesi ei ole olemas, siis ei wõi aga ka seda sotsialistide poolt ihaldatud imet — wõistlus eluolemise eest ärakaotamine inimlikes ühiskonnas — mingil tingimisel ette tulla. Ilma selle imeta aga jääb sotsialistide õpetuste tõeksminek ilusaks unenäoks, millest nende unistajad kord hirmuga üles ärkawad.

Seda komistusekiwi, mille wastu sotsialdemokratia end tõukab, ei wõi järjekindlad darwinistlise ja sotsialistlise õpetuse kaitsjad kudagi maha salata, need ei wõi seda ka lahendada. Et nad selle sisse sattunud, tuleb sellest, et sotsialdemokratia, ilma et tal seda tarwis oleks, nii ligidalt ennast darwinistlise-materialistlise ilmawaatega ühendanud on.

4. Wastolude äralepitamine ristiusus.

Eelolewatel lehekülgedel oli mul ülesandeks peajasjalikult arwustawa pilguga waadelda; aga kui ma nüüd oma tööd lõpetada tahaksin, siis jätaks see mõnele lugejale rahutu tundmuse südamesse, sest arwustus üksi ei wõi mitte rahustada. Mõõdaläinud peatükkide läbiharutamisel on mitu küsimust lahtiseks jäänud, nii et mina enese kohustatud tunnen olema, mõnda sõna selle üle kirjutada, kuida kristlik looduseuurija neid wastolusid, mis läbiharutatud küsimustes päewakorrale tõusiwad, ära lepitada katsub. Asja loomu pärast wõin ma seda lühidalt kirjeldada, mõnda näitust ette tuua ja ainult mõned üleüldised põhjusjooned ära tähendada.

Selle raamatukese esimesel poolel wõisime meie kristliku ja darwinistlise ilmawaadete wõrdlust waadelda, neid üksteisele kõrwu seada. Lugeja on ehk tähele pannud, et mul püüdmine seletada oli, kuida mõlemate ilmawaadete juures uskingimata tarwilik on; edasi, et kristlik ilmawaade mõned küsimused, näit., kuida loomine kujunes, päris lahtiseks jätab; peale selle, et darwinistline-materialistline ilmawaade iga sammu peal elunähtuste wäljalt, mida ta ise kõige kindlamaks arwab, kõrwale astub.

Siin wõib küsimine tekkida: Kas ei ole siis selle üle, kuida loomine on kujunenud, teistsugust waadet olemas, mis tõeasjadega ja ristiusuga paremine kokku kõlab, kui Darwini oma? Ma wõin seda jaatawalt wastata ja olen seda ka juba eelpool tähendanud. See waade, mis minul mõttes seisab, põhjeneb niisuguste meeste uurimiste peal, nagu Newton, Cuvier, Goethe, Karl Ernst von Baer, Kölliker, Wigand, Snell, Heer, Aleksander Braun, Nägeli; need on nimed, kelledel tõeste teistsugune kõla on kui Häckelil, Dodelil, Büchneril ja nende seltsimeestel. Edenemise tõeasja tuleb täitsa tõeks pidada ja

sellepärast on see üsna jame pettus, kui mõned darwinistlased edenemiseõpetust lihtsalt darwinismusega sarnaseks tembeldawad ja kinnitawad, et nende wastased edenemise looduses ärasalgawat. — Ometi wõime meie tähelepanna, et iga edenemine looduses teatud eesmärgi, sihi poole püüab: sel tingimisel oleme sunnitud maailma terwet edenemise käiku sihi-poole-püüdwards pidama, kuid selle eeltingimiseks on ühe Looja kõigekõrgem intelligents, kes seda edenemist juhib. See ongi, mis meid toorest juhuse-materialismusest lahutab. Kuda nüüd sarnane sihiline, olukohane edenemine oma teed on käinud, kujunenud on, see jääb — meie tunnistame seda awalikult — täitsa lahtiseks küsimuseks, mille lahendamiseks weel palju, palju aastakümneid tarwis läheb. Igatahes ei ole selle õpetuse põhjusemõtte juures, nimelt mis sisemisesse edenemiseseadusesse puutub, wõistlust eluolemise eest ja suguwalikut mitte tarwis, mõlemad wõiwad kõigeparemal juhtumisel, korraldajate ja puhastajate, iialgi aga mitte loowate juhtmõtetena meie waatlemise piirkonnas ette tulla.

Mis inimesesse puutub, siis kinnitame, et ta elajariigist põhjalikult lahku läheb; see ei maksa igatahes mitte keha, waid waimu kohta. Nii kindlaste kui meie sellest kinni peame, et inimesel keha poolst maine algus on, niisama kindlaste peame meie nõudma, et tema waimul teine, jumalik algus on. Seesugune dualismus wiib darwinistliste-materialistliste waadetele ristamisi wastu: meie tunneme ära, et inimeses patt kustutamata walitseb. Iseenesestki mõista, et sellel otsustaw tähendus meie kõlbliste kui ka majandusliste ja politikliste waadete kohta on. Siin pörkame weel ühe küsimisega kokku, mida eelminewates harutustes kui iseäranis lahtiseksjäänud wõis arwata.

Siimaalsete harutamiste järele wõime õigusega küsida: Kas tohime looduse edenemiseseadusi ka inimese kohta makswards arwata ja kuda kujuneb see siis? Meie tunneme ära, et selle küsimuse ärawastamiseks tarwilik on, et ka meie enese osa selles nii lõppemata tähtsas olewate wastolude äralepitamises kaasa etendame.

Ma olen täiest selles arwamises, et meie looduseelu wahekordadest inimese-elu järeldada tohime ja järeldama peame. Sest ma tean, et üks lõppemata tarkus maailma löi ja praegu selle üle walitseb, ma tean ka kindlaste, et see teda kõige paremate ja ühiste seaduste järele juhib ja need seadused peawad siis ka inimese-elust läbi tungima. Kui wõistlus eluolemise eest tõeste maailma liikumapanew ja loow põhjusemõte oleks, milleks teda darwinismus arwab, siis oleks see minule igatahes wäga raske, teda kõige kõrgema tarkuse saa-

duseks pidada, kuid ma ei oleks silmapilkugi wiiwitanud, teda ka inimesesoo kohta tarwitada ja nimelt selles järjekindluses, nagu seda moodne wabameelsus teeb. Aga wõistlus eluolemise eest ei ole sugugi sellekohane loow, waid paremal korral ainult nõrka ja kõlbmatat ära-eraldaw põhjusmõte. Ma olen sellest mõttest kaugel, teda selles tähenduses salgada, aga ometi ei ole tal looduses seda ulatawust, mis tema kohta arwatakse, koguni selle wastandina leiame meie looduse-elus iga sammu peal armastuse ja wastastikuse awitamise juhtmõtet; see on üks kõige huwitamatest tõeasjadest, mis uuemal ajal ikka silmatorkawamalt nähtawale astub.

Nii on see päris wõerite ja loomuwastane, kui meieaegne wabameelsus inimlikku wõistlust eluolemise eest nii toorel wiisil toonitab ja tema alatasa suurenewat terawaksminekut mitte üksi heaks ei kiida, waid ka toetab. Wõistlus on olemas ja on edaspidigi weel, niikaua kui loodus ja inimesed oma maiset iseloomu alles hoiawad, aga nagu looduses, nõnda pehmendab teda ka inimese elus weel kõrgemal määral armastus ja wastastikune abipakkumine ja — kui see sünnib, siis mõjub see ka tõeste õnnistuserikkalt.

Aga wõistlus eluolemise eest kujuneb iga isiku arusaamise järele isesugusel walgusel. Meie oleme näinud, et darwinismusele indiuiduum kõik on, terwik, kogu aga ainult niipalju maksab, kui palju tal indiuiduumi kohta wäärtust on: meie nägime weel, kuda wabameelsus seda egoismuse printsiipi, mis ennast wõistluses eluolemise eest awaldab, omaks wastu wõtab. Niisugune indiuiduumist arusaamisewiis ei ole sugugi loomulik ja sellepärast ei ole tal eluõigust. Koguni wastuoksa leiame looduse-elust mitu näitust, milles indiuiduum niisugusena olewusena täitsa tagasi astub ja ainult terwiku osana end awaldab, mis temale mitte ainult kasu ei saada, waid millest kogu ta olemine ära ripub. Igalpool looduses awaldab end seltskondlik elu, huwide ühisus, mis inimese sotsialsetele oludele üsna sagedaste eeskujuks olla wõiks, milles meie palju enam, kui kusagil mujal, looduse sihi-poolepüüdmist ja ühe kõrgema tarkuse korraldajat kätt ära tunneme.

Ei saa kudagi salata, et sotsialdemokratia selle looduseasja arwe palju paremine ära õiendab kui wabameelsus; aga sellega ühes jätab ta ka darwinismuse pinna täitsa maha. Teisest küljest waadates langeb ta jälle kohe liialduse sisse; oma ülemääralises kollektiwiismuses näeb ta mitmesugustes inimestes ainult ühesuguseid indiuiduumisi; ta ei pea õigeks, et iga üksikul oma õigusline iselaad ja selle tõttu ka isehuwid on ja tohib olla; ta tahab isiklust, mis ometi inimeses

kõige wärskendawam mõjund on, täitsa ära häwitada ja terwiku kasuks kõik ühesarnaseks teha. Kuna wabameelsus üksiku wabadust kõige kõrgemaks kättesaadawaks eesmärgiks peab, tõstab sotsialdemokratia sarnasust kõige kõrgemaks põhjusemõtteks. Mis sel teel luua wõiks, see ei oleks midagi muud kui majandusline ja poliitiline kama, mis loomulikkude oludega kudagi kokku ei käi. Sellewastu on kaugele ulataw tööjautus, mis isikluse kasuks räägib, kõige silmatorkawam ühiselu tundemärk, see on üsna kindel tõeasi.

Waatame korraks weel looduse tõeasju üle, mis meie sihtidele tähtsad, need on järgmised:

1. Looduses walitseb üleüldiselt sihiline edenemine.
2. Looduses walitseb wõitlus ja wõistlus.
3. See ei käi sugugi selle wastu, et armastuse ja abipakkumise põhjusemõte terwet loodust ümbritseb.
4. Kõikides sotsialsetes ja seltsielu wahekordas walitseb looduses õiglase egoismuse kõrwal ka üleüldine kasude ühtlus.
5. Edasi, meie näeme loomulikkudes ühisustes põhjalikku tööjautust ja waba indiwiidualiteedi õiguslist olekut.

Kui meie neid looduse põhjusemõtteid ka inimeseelu kohta tarwitusele tohime wõtta, — meie ei näe kudagi ära, miks meil seks mitte õigust ei peaks olema, — siis peame praegu tähendatud põhjusejoonesi ka inimeseelu kohta tõeks pidama, see wiib meid jälle järgmistele järeldustele:

1. Kõiksugune edenemine, ka majandusline, peab sihiline olema. Ilma selleta, ainult juhusliste jõudude mängu waral, ei wõi tõsist edu mitte kätte saada.

2. Wõitlus ja wõistlus peawad ka inimeselikkus seltskonna-organismuses lubatud olema, ilma selleta tekkiks temasse kardetaw waikus, rahu.

3. See wõitlus peab ometegi inimese elus, mis kõlbluse-seadusest juhitakse, enam wõidupüüdmise iseloomu omandama ja sõpruse- ja armastuse-põhjusemõtete läbi pehmentatama.

4. Inimlik seltskond ei wõi küll ilma teatawa egoismuseta olla, aga teisest küllest waadates wõib tema liikmete keskel õnnelik seisukord ainult siis tekkida, kui teda üleüldine kasude ühtlus juhib.

5. Inimlikus seltskonnas peab üksiku isiklus wõimsalt wälja areneda wõima; seltskond wõib ainult siis midagi suurt kätte saada, kui ta tööjautusele waba tegewusewälja jätab, mis igaühele ta õige koha ära määrab.

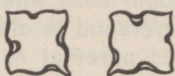
Kui meie inimlikku seltskonna-elu tähele paneme, siis leiame selles ühenduse aluswormi üles, mis oma täielikul kujul praegu läbiharutatud põhjusemõtted eneses sisaldab, see on

perekond. Ja sellepärast tohime meie õigusega nõuda, et iga inimlik ühiskond perekonna eeskuju järele organiseeritud peaks olema. Iga suurem äri, toimetus, iga kogudus, isegi iga riik võib perekonna eeskuju eneses kehastada ja ainult siis võib ta täiel edenemise teel olla.

Peale lühikese harutamise selle sihi üle, milles olewate wastolude äralepitamist otsida tuleb, ei tohi meie sellest veel mitte lahkuda, ilma et meie kõige esimest ja wiimast põhjus-küsimust waatleksime. Meie oleme näinud, kui wähe sotsialistidel põhjust kiidelda on, et kristlikule ilmawaatele Darwini õpetuse läbi surmahoop olewat antud. Palju ägedaid kalalætungimisi on tema wastu tehtud, kuid ta on neid üle elanud. Ristiusk on wägi ja jääb wäeks, mis maailma ära wõidab. Meie oleme ära näinud, kui wähe sotsialistlike materialistidele selleks õnne on, et oma põhjusmõtete waral uut kõlbluseõpetust üles seada. Kõige puhtamat ja selgemat kõlbluseõpetust annab enne kui nüüd ristiusk. Pealegi veel majanduslistes ja politiklistes oludes, mis moraalilistele nii ligidal seisawad, näitab ristiusu tarwilikkus ikka jälle uueste ja mida kauem seda enam. Meie ei arwa siin juures muidugi mitte tarretanud ja eluta ristiusku, mille wastu ta wastased sõdiwad, kes paremat ei tunne, waid elawat waimujõulist ristiusku, mis nii mõneski Jumalast õnnistatud inimeses oma jõudu, mis ülewalt tuleb, näidanud on.

Meie ei leia sel kurwal, eksituste ja segaduste ajal mingit muud õnne, mingit parandust kui seda, mis Kristus on ilmutanud. Ainult tema poolt võib meie rahwas, waene, orjusekütkes ja äsaeksitatud rahwas uuendatud saada. Meie ei taha taewast maa peale — see oleks ennemine põngu. Meie ei taha ka mitte tõendada, et meie ewangeliumi abiga inimesi ingliteks teeme — seda wõime meie niisama wähe teha kui Bebel. Aga meie ei taha ka mitte wabameelsete ja sotsialistide wabadust, sarnasust ja wendust, mis ainult tühi sõnakõlks on. — Meie tahame elawa ristiusu läbi kõlbliselt uuendatud rahwahingele, ka kõlbliselt uuendatud kodu, tõelikku kristlikku riiki anda. Ja temas peab siis ka „wabadus, sarnasus ja wendus“ walitsema, nimelt ristiinimese kõlblik wabadus, mis elu tagasitõrjumata wõitlust pehmendab, kus ja kuda ta seda wõib. — Ja sarnasus, nimelt see teadwus ja tunne, et eemalehoidmata lahku minekute peale waatamata, meie Jumala ees kõik ühesarnased oleme ja saame olema; — edasi wendus, nimelt kristliku armastuse wendus, kes elu sarnadusetust ja konarlust tasan-dada oskab ja indiwiduumi wõitlust kasude ühtluse läbi kergendada püüab.

Keegi ei tea, kuida käreدامaks muutuw ja laenetaw waimude wõitlus kujuneb. Meie näeme, et ikka ähwardawamad pilwed meie rahwa-elu tahawad katta ja aimamegi juba, et kole torm tulema peab. Olgem julged ja kartuseta! Pilwed wõiwad küll päikese kinni katta, aga ta tuleb ometi jälle selle tagant wälja. Ja kui ka Jumal kardetawat tormi meie rahwa keskele saata laseb, — oma kristliku usuga tungime sealt ometi läbi! Ristiusu päike paistab siis jälle ja kuigi see ärapurustatud kultuura rusude peal sünniks. Mis toores umbusk ära häwitab — selle ehitab usk jälle üles.

Sônastik.

Raskemate sõnade ja raamatus ettetulnud isikute elulooline seletus.

Absolut — täielik, põhjalik, tii-
gimata, piirita
abstrakt — mõisteline, see, mida
meie endile ainult ettekujutada
wõime
agiteerima — kihutuse tööd tege-
ma, ässitama
altruismus — ligimese kasu —
wastand: egoismus
analogia — sarnasus, ühetaolsus
anatomia — seemise kehaehi-
tuse teadus
amorganiline — eluta
antropoloogia — õpetus inimese
tundmisest, õpetus inimese loo-
must
argument — tõendus, põhjendus
aristokratlik — üksikute ülewõi-
mu poole kalduw
ästeetika — iluteadus
ateismus — Jumalasalgamine
autoriteet — isik, kelle otsused
ja arwamised mõõduandwad on
Aveling — sotsialdemokratline kir-
janik.
Baer, Karl Ernst von — üks suu-
rematest 19. aastasaja looduseuu-
rijatest, (1792—1876). Õppis
1810—14 Tartus arstiteadust.

1817 a. professor Königsbergis
ja 1834 a. Peterburis. 1837 a.
käis ta Lapimaal ja Nowaja Sem-
ljas. 1851—56 uuris Peipsi järwes,
Balti ja Kaspia merel kalaasjan-
dust ja kirjutas selle üle raa-
matu (4 köidet). Teaduste Aka-
deemia liige. Baeril on, kui loo-
made anatoomia, iseäranis aga
kui edenemiseloo uurijal suur
tähtsus. Ta leidis esimesena ime-
taja looma muna üles. Tema arwu-
rikkad kirjatööd torkasiwad ise-
äranis oma filosofilise sügawuse,
kui ka arusaadawusega silma.
Et darwinismus end edenemise
õpetuse peale toetada katsus,
siis tahtis ta Baeri oma poolehoid-
jaks wõita, mille Baer ühes kirjas
tagasi lükkas. Et ta seesmisest
edenemise seadusest looduse
„sihilikkusi“ äraseletamiseks, kin-
ni pidas, siis sattus ta darwinis-
musega kõige kangemasse wast-
olusse. Baer oli wäga usklik, wa-
ga mees, elaw tunnistus sellest, et
laialine teadus lapselikku usku
mitte ära ei kauta.

Bastian, A. — kuulus reisija ja

etnograaf, sündinud 1826. a. Bremenis, studeeris Heidelbergis, Pragast, Jenas ja Würtsburis. Ta on peaaegu kõik ilma läbireisinud. Uuris iseäranis looduse rahwaid ja püüdis, kui hukkaminekut karta oli, nende kultuura warandusest weel wiimisel tunnil teaduse ka-suks midagi wõita. Tema arwuri-kastes kirjades peitub sügaw õpet-likkus ja kole suur hulk aineid. Darwinismuse ja Häckelismuse wastane.

Bebel, T. A. sotsialdemokratline erakonnajuht, kirjanik ja kõne-pidaja. Endine treialisell, õppis 1865. a. Leipzigi Liebknechti tundma, kelle läbi ta sotsialde-mokratia waimustatud poolehoid-jaks sai, ehk ta küll enne selle wastane oli. 64. aastast saadik on ta südi sotsiald. peahääle-kandja („Volksstaat“ — „Vor-wärts“) kaastööline; on sellest ajast erakonna asemik Saksa riigipäewal, ehk ta küll waheajal pikemat aega wangikojas oli. Bebel hoiab ühes Singeri ja Lieb-knechtiga selle sihi poole, kes (wastolus majanduslise edene-misega) agiteerimises pearõhku politilise-rewolutsionilise wõitluse peale paneb. Tugew, tuline ja põlastaw on tema olewa korra arwustamises, kuid nõrk ja usal-damata „tulewikuriigi“ olulises põhjendamises, mille elule astu-mist ta weel enne uue aastasaja algust ette kuulutas. Tema kõige rohkem tähelepanemist ärataw töö on „Naisterahwas“ (die Frau). See raamat on juba mitu korda trükitud ja on kirjutajale tähtsa waranduse sisse toonud. Tema

kõnede ja kirjade mõju ei põhje-ne mitte teaduslise täielikkuse peal, waid kirglike mõtteawalduse ja silmi pimestawa tõe ja wale kokkusegamie peal.

Blumhardt, Ch. Fr. sünd. 1842 a. Sai 1885. a. õpetaja koha peale, astus aga 1899. a. sotsial-demokr. erakonda, kuna ta õp. koha kautas.

börse — rahaturg

botanikus — taimeteadlane

Brand, J. Fr. (1802—1879) zoo-log.

Braun, All. (1805—1877) botani-kus.

Büchner L. (1824—1899) loodus-teadusline kirjanik. Saksa ma-terialismuse pea-esitaja. Har-waste on ühe mehe kirjutatud sõ-na niipalju paha sünnitanud, kui tema tähtsam töö: „Jõud ja ol-lus,“ mida mitu korda trükiti ja mis mitmetele ewangeliumina maksis.

b u r s h u a s i a — kodanlus

Carneri, B. sünd. 1821, kirjanik. Darwini poolehoidja.

Cavendish, H. (1731—1810) kuu-lus keemikus. Leidis plahwatuse-gaasi üles. Ta on oma uurimise tööga wesiniku, wee ja õhu kallal tähtsaks saanud.

Claus, Karl (1833—1899) zoolog, professor Würzburgis, Marburis, Göttingenis ja Wienis. Parajus-meelne dawinistlane, Häckeli ja Nägeli wastane.

Cuvier, G. Kuulus looduseuurija (1769—1822). Ta pani wõrdle-wale anatomiale, paleontologiale ja loomulikule loomariigi süstee-mile aluse.

Darwin, Charles R. Inglise looduseuurija (1809—1882). On palju reisinud ja uurinud, mille tagajärgesi ta arwurikastes kirjades avaldas. Kõige enam huvitas teda „liikide tekkimine,“ mille üle ta oma peatöö „Liikide tekkimine loomuliku waliku läbi“ 1859 a. avaldas; millele teised tööd järgnesiwad. Ta põhjendas ühe iseõpetuse, mis darwinismuse nime all maailma praegu liikuma paneb, millest aga enam ja enam aru saadakse, et ta ekslik on, aga ta on ometi loodusteaduse peale wiljakalt ja äratawalt mõjunud. Darwin oli taimeriigis tegew. Ta oli armastusewääriline, alandlik inimene, kelle ühekülgne loodusteadline uurimisetung usu tarwiduse kõrwale jättis, kuid ta ei ole iialgi, nagu teised, ristiusku teotanud ja naernud.

darwinismus — Darwini õpetus.
Waata lhk. 28.

Diezgen, J. — sotsialdemokratline kirjanik.

diplo matia — riigi-, politikatarikus dogma — põhjusõpetus

Don Quixote, kuulus pilkenaljaline kangelane Cervantes'i romanis, ühe rändaja rüütli pilkekuju. Ka eestikeelses ümberpanekus saada.

dualismus — kahepoolsus

egoismus — omakasus

Eimer, Th. (1843—1898) zoologia professor, Darmstattis ja Tübingenis.

eksemplar — eeskuju, üksainus mitme sarnase seast

eksproprieerima — wägiwaldselt ära wõtma

elementar — alguslik

Engels, Fr. sotsialdemokratline kirjanik (1818—1895). Tema tähtsam töö on: „töötajate klasside olud Inglismaal,“ milles palju oma kogutud aineid oli, ainult tendentsiliselt kokku seatud. Oma elutööks arswas ta K. Marxi sotsialistliste ideede laialilautamise ja elule wiimise. Oma raamatus „Perekonna eraomanduse ja riigi algus“ katsus ta materialistlist ilmawaadet, mille järele ainult majanduslised wõitluse ja wastolud, inimestesugu edenemisele wiivad, mõnedes sotsialistlikes asutustes maksma panna. Ristiusu salgas ta põhjusemõtelikult ära.

eeetika — kõlbluseõpetus

etnografia — rahwateadus

fantasia — luulekujutus

filosofiline — mõtteteadusline

funktsion — toimetus, tegewus

füüsikaline — keha tegewuse ja sündusesse puutuw

Galilei, G. — (1564—1642), kuuluis Italia teadusemees, kes kehade kukkumise ja tilguti käimise seadused üles leidis. Ta wõttis kõige esiteks pikasilma täheteaduses tarwitusele ja leidis kuu mäed, päikese plekid jne. üles.

Goethe, J. w. kõige suurem Saksa luuletaja, kirjanik ja looduseuurija (1749—1832). Mitmed tema liirikalistest töödest tunnistawad, et ta elu sügawate küsimustega tegemist tegi ja et ristiusk oma põhiwärwiga tale elus mitte wõeras ei olnud.

Häckel, E. — sünd. 1834. a. Potsdamis. Zoologia prof. Jenas. Üks tähtsamatest Darwini järeltulijatest, kelle õpetuse ta järjekindlalt

edasi arendas, nimelt, mis inimese põlwenemisesse ahwide keskelt puutub. Tal läks korda mõni aeg omale järeltulijaid leida, praegu seisab ta aga üsna üksikult, sest et temale mõnigi asi ette toodi, mis ühele tõsisele uurijale autu on. Tema uurimise töö seisab täitsa loodusefilosofia mõju all ja ta arendas seda ilmawaateks, mida ta monismuseks nimetas, mis õieti midagi muud ei ole kui materialismuse. Oma rahwalikkude kirjatöödega on ta palju segadust sünnitanud, iseäranis oma raamatuse „Maaailma mõistatus“ („Welträtsel“) milles ta mitte ei hääbene ristiisku, mis temale oma elu ja olu poolest täitsa tundmata, kui kõlbmata risu kirjeldada ja teotada.

Heer, O. — looduseteadlane (1809—1883). Professor Zürichis, taimeeteadlane, uuris maakera endise ajajärgu taimesi.

Hellwald, Fr. v. — kirjanik (1842—1892), kirjutas väga rahwalikult etnografia üle, milles ta ennast heameelega materialismuse poolehoidjana näitas, aga oma surmawoodil salgas ta selle õpetuse ära.

Hensen, v. — füsiologiateadlane, sünd. 1833, prof. Kielis.

His, W. — anatom, sünd. 1831, prof. Leipzigis.

hüpotees — teadusline arwamine, mis weel tõeks pole tehtud
idealisticline — paleusline, aate-
 line

idee — aade, mõte
individual — isiklik

individualiteet — iseäralsus, iseloom

indiwiduum — üksiolewus, eraldus

instinkt — loomusund

intelligents — mõistus, arusamine, waimujõud, haridus

internatsional — rahwuswaheline

Kant, I. — tutaw Königsbergi mõtteteadlane, (1724 — 1728). Mees, kes eneses kõlblist waljust ja piinlikku kohustuse tunnet kehastas.

karakter — iseloom

keemikus — lahutusteadlane

Kepler, I. — (1571—1630) planeetide liikumise seaduse ülesleidja.

Kerner, A. — taimeeteadlane (1831—1898), professor Wiinis.

klassikaline — eeskujuline, wanaaegne

kollektiwismuse — seesama, mis kommunismuse ja sotsialismuse

Kolliker, A. v. — anatom, sünd. 1817. a. Prof. Würzburgis. Käsitab iseäranis mikroskoopilist anatomiat.

kommunismuse — ühiseluline õpetus, nagu sotsialismuse

konkurents — wõistlus

konserwatiwline — alalhoidline

konwentsional — lepingupäraline, nõusolemist mööda

Kopernikus — kuulus täheteadlane, kes 15. aastasajal elas ja esimesena tõendada julges, et maakera päikese ümber käib.

korporatiwline — ühisusline

kosmogoniline — kõigeilmaline

kredit — maksuwõim, usaldus, laen

kulminatsioon — kõige kõrgem tipp, punkt

kultuura — haridus, kaswatus
lahendama — ära seletama,
õiendama, otsustama

Laplace, P. S. — Prantsuse tä-
heteadlane (1749—1827). Oma
peatöös „Taewa mehanika“ katsus
ta taewalautuse tekkimist seletada.

liberal — wabameelne

Linné, K. v. kuulus Rootsi loo-
duseuurija (1707—1778). Ta oli
esimene, kes loomade ja taimede
süsteemi üles seadis, kui see ka
kunstlik oli, siiski awaldas see
suurt mõju botanika ja zoologia
peale, iseäranis tähtis oli see, et
ta loomadele ja taimedele nimed
pani (kaks nime, üks tõu ja tei-
ne liigi nimi).

loogika — teadus mõtlemise wii-
sistest ja seadustest

loogikaline — mis õigete mõt-
lemise seadustega kokku käib

Marx, K. — (1818—1883). Meie aja
sotsialistilise ilmawaate põhjen-
daja. Kirjutas ühes Engelsiga
rahwaswahelise tööliste ühisuse
ülesandel „Kommunistlise mani-
festi,“ mis kuulsat lauset sisal-
dab: „Kõigi maade proletarlased,
ühinege!“ Tema tähtsam töö on
„Kapital“.

masse — hulk, kogu

matematika — arwuteadus

materia — aine

materialismus — aineiline ilma-
waade, mille järele maailma ja
waimlisi asju ainult aine oma-
dustest ja mõjudest tuletada wõib.
Et see aga mitte korda ei lähe,
waimlisi ilmuwusi ainult aine-
liste atomide liikumise abil ära se-
letada, siis on selle poolehoidjad
meie ajal monismuse üles-
seadnud

materialist — materialismuse
poolehoidja

mehaaniline — masinataoline,
ilma elawa jõuuta

mikroskoop — suurekstegew abi-
nõu, mille abil asju sadasid ja
tuhandeid korda suurendada wõib

monismus — ilmawaade, mis ole-
waid asju ainult ühe printsiipi
abil seletada katsub, kuna dua-
lismus kaks printsiipi arwab, ühe
kehalise, teise waimlise elu tar-
wis. M. järele on ainel ka elu
line jõud s. t. waim, mille waral
organismuse ühendused ja waim-
lised-, hingelised olewused tek-
kida wõiwad. Aine suremisega
surewat ka waim.

monogamia — ühe naese pidamine
moraal — kõlblus

Morgan, L. H. — Amerika ühis-
eluteadlane (1818—1884).

Nägeli, K. W. — (1817—1891),
taimeteadlane. Wõttis darwinis-
muse terawalt arwustuse alla ja
seadis selle asemele destsen-
dents teoria ehk edenemise õpe-
tuse, milles „seesmine edenemise
seadus“ õigel kohal seisab. Ta
arwas, et elawatel olewustel tung
täienemisele olewat.

Newton, I. — (1643—1727).

Uuema füüsika kaaspõhjendaja.
Leidis Kepleri seaduse abil ras-
kuseseaduse üles, mille waral plaa-
neetide, kuu liikumised ja tõusu ja
mööna ära seletada wõib ja walgu-
se jagunemist ta algwärwidesse
nihilismus — õpetus, et praegust
riigikorda täieste tarwis ümber-
muuta, kui parem seltskondline
kord sündima peab

Nordau, M. — Arst ja kirjanik.
Ühe juudi õpetlase poeg, sünd.

1849. a. Tema mõtteteaduslised tööd leidsiwad kõige enam selle tõttu tähelepanemist, et ta kirja wiis waba ja suurepäraline oli.

organ — elund, abinõu, kehajagu organiline — eluline

organiseerima — korraldama

organismus — keha, üksikute kehaosade ühendus

paleontologia — teadus eelajaloolistest loomadest ja taimedest

pankrott — maksuwõimetu

patologia — õpetus haigustest

positiivline — oluline, kindel, tõelik

prähistorialine — eelajalooline

praktika — tegelik elu, millegi asja tegelik tarvitamine

printsip — põhjusemõte, algmõte

programm — eeskawa

proletarlane — palgatöölise

radikal — käre, põhjalik

real — asjalik, tõeline, elust wõetud

Renan, E. — (1823—1872), Ebraea keele prof. Tuttaw on tema kiri: „Jeesuse elu“. Selles katsub ta Jeesust Kalilea külajutu kombel armastusewäärt kangelaseks kirjeldada.

Rüttimeyer, L. — Paleontolog, (1825—1895). Zoologia ja wõrdlewa anatomia pofessor Baselis.

Schmiedt, O. — Zoolog (1823—1886). Wõrdlewa anatomia professor Strasburis.

Schmiedt, K. — warjunimi Maks Stirner (1806—1856), tuttaw mõtteteadusline kirjanik.

Seidlitz, W. — sünd. 1850. a. Rahwamajanduse ja kunstiajaloo uurija.

sekt — lahkusk

Semper, K. — (1832—1893). Zoo-

logia ja wõrdlewa anatomia professor Würzburgis

Snell, K. — Matematika ja füüsikateadlane (1806—1886).

sotsial — ühiseluline

sotsialdemokratia — niisugune sotsialistline, poliitiline erakond, kes palgatööliste klassi walitust riigis maksma püüab panna, et selles oma sotsialistlisi ideesi ja nõudmisi elus maksma panna.

sotsialiseerima — sotsialistlik korda maksma panema

sotsialismus — niisugune ühiskonnakord, kus maa ja walmistuse abinõud seltskonna omandus on.

sotsialistline — sotsialismuse poole kalduw

spekulatsioon — sahkerdamine, hangeldamine

Stirner, M. — Warjunimi, waata Schmiedt, K.

Strauss, D. Fr. — usuteadlane, Langes Hegeli mõtteteaduse läbi usust ära! Kirjutas „Jeesuse elu“, milles ta ewangeliumi muinasjutuks peab ja „Usuõpetus“, milles ta Kristuse õpetust teadusega wastolus kirjeldab.

studeerima — õppima, uurima

süsteematlik — korrapäraline, plaanilik

talent — waimuand, wõim

tendents — püüdesiht, hoogsiht

tees — mingi mõtte sisu, waidluseasi

teoria — õpetus

Virchow, R. — (1811) arst antropolog. Professor Würzburgis ja Berlinis. Patologia asutuse juht.

Vogel, E. — (1829—1856). Afrika reisija. Tapeti Weras ära.

Vogt, K. — Looduseuurija (1877—1895). Zoologi ja geologia

prof. Giessenis ja Genfis. Hoolimata materialismuse esitaja, sopase wõitlusewiisiga.

Voltaire, Fr. M. A. Kuulus Prants. kirjanik (1694—1778). Ta kirjutas palju tähtsaid töösid, milles ta wiha ja põlgtust ristiusu ja kiriku wastu näitab.

Weismann, L. Zoolog, sünd. 1834. a., seadis päriwuses iseõpetuse üles. Darwinismuse poolehoidja.

Wiigand, L. — tähtis looduseuuriija (1821—1886). Taimeteaduse professor Marburis, kirjutas tähtsama töö Darwini õp. wastu.

worm — kuju, kawa, walem

Ziegler, T. mõteteadlane (1846—1886).

zoolog — loomateadlane

Zöckler, O. usuteadlane (1833—1906). Professor Greiswaldis, mitmekülgne teadusemees ja kirjanik.

Sisukord:

	Lehek.
Wäljaandja eessõna	5
Eeskõne	7— 8
Sissejuhatus	9—10
1. Darwinismus sõjariistana ristiusu wastu	11—44
2. Darwinismus sotsialistlise kõlbluseõpetuse alusena	45—54
3. Darwinismus ja sotsialistline majanduse- politika	55—64
4. Wastolude äralepitamine ristiusus	65—70
Sõnastik	71—78

